

„Motykou proti traktoru.“ Diskuse o vzdělávání neslyšících dětí v Československu na počátku padesátých let*

Pavel Šinkovec

“THE HOE VS. THE TRACTOR.” DISCUSSION ABOUT EDUCATION FOR DEAF CHILDREN IN CZECHOSLOVAKIA IN THE EARLY 1950S

In the early 1950s, Stalinist Czechoslovakia saw a discussion about what form education for the deaf should take in the socialist future, which was then allegedly being rapidly built. The answer to this question was not offered by official ideology or party programmes, and was therefore negotiated by a number of different actors: in addition to experts, whose involvement is not surprising, there were also those whose voices would normally not be heard — parents and the deaf themselves. Together, they raised the question of hearing impairment, its (ab)normality in socialist society and argued about the possibilities, means and indeed the need to “correct” it.

KEYWORDS:

education for the deaf; hearing impairment; activism; sign language; oral method; Stalinism

Vítězný únor roku 1948 představoval v dějinách Československa zásadní milník. Právě tehdy se měla naplnit nevyhnutelnost dějinného vývoje a stávající „buržoazní“ kurz dějin měl být přeměrován vstříc k šťastnějším socialistickým zítřkům. Přinejmenším byla takovými mýtem postupována československá společnost počátku padesátých let.¹ Za jakési ztělesnění nastupující dějinné éry pak lze označit nového socialistického člověka; normativní ideál jedince disponujícího kvalitativně novými vlastnostmi a zejména pak „zdravým“ poměrem ke kolektivu a obecně světu.²

Koncept nového člověka byl obzvláště energicky uchopen v prostředí nově sjednocené celostátní organizace s ambicí sdružovat všechny občany Československa s rozličnými typy tělesných a smyslových postižení, Ústřední jednoty invalidů (dále ÚJI).³ Výmluvně na téma „nových“ invalidů hovořil František Vaščeký, nevidomý člen ÚJI, který na stránkách organizačního časopisu *Zpravodaj* v roce 1950 srovnával předúnorovou dobu s érou budování socialismu: „Ještě nedávno vyřazovala tělesná či smyslová vada člověka navždy z práce a stavěla jej na samý okraj lidské společnosti.

---

* Text vznikl v rámci projektu *Disability als gesellschaftliche Kategorie in Tschechien/der Tschechoslowakei* (č. 322181307) v rámci Německé výzkumné agentury (Deutsche Forschungsgemeinschaft — DFG).

1 Vladimír MACURA, *Šťastný věk (a jiné studie o socialistické kultuře)*, Praha 2008, s. 9–16.

2 K fenoménu nového socialistického člověka z kulturně-historické perspektivy viz Denisa NEČASOVÁ, *Nový socialistický člověk: Československo 1948–1956*, Brno 2018.

3 Tato masová organizace, jejímž cílem bylo sdružovat všechny tělesně a smyslově „vadné“ v Československu, její vývoj, činnost a ideové horizonty v padesátých letech 20. století jsou předmětem autorovy dizertace vznikající na Christian-Albrechts-Universität v Kielu.

Naproti tomu naše první pětiletka dává každému postiženému příležitost, aby pracoval, aby si na sebe vydělal. [...] Já už jsem ten nový invalida, který i při své vysoké invaliditě dovede pracovat a také pracuje.“⁴ Z Vašeckého komentáře lze vytušit hlavní ideovou tezi sjednoceného invalidního hnutí: tím, že se invalidé nyní budou masově zapojovat do procesu budování socialismu — zejména vstupem do pracovního procesu —, stanou se pro společnost užitečnými, na ní skrze výdělek nezávislími, čímž překonají své dosavadní historické ponížení, vykořisťování a marginalizaci. Třebaže z medicínského hlediska zůstávala jejich tělesná či smyslová „vada“ stále aktuální. Jinými slovy, socialismus nabízel československým invalidům recept na vyřešení problematických jevů spojovaných s jejich postižením.⁵

Předmětem této studie není zkoumat krajně problematické naplňování emancipačního potenciálu práce v praxi, jako spíše poukázat na inherentní limity tohoto utopistického výhledu v případě jedné konkrétní skupiny invalidů — sluchově postižených. Na příkladu v mnoha ohledech vyostřené diskuse o povaze pounorového speciálního školství pro neslyšící děti, probíhající v letech 1950 až 1951, lze demonstrovat hned několik věcí. Jednak to, že platnost teze o tzv. Vítězném únoru coby přelomové události rozhodně nemusela platit v případě zvláštního školství pro neslyšící, potažmo celého nazírání na sluchové postižení, a dále pak, že zapojení do pracovního procesu samo o sobě coby vstupenka do „normální“ společnosti v jejich případě zcela nestačilo.

Následující stránky jsou věnovány právě diskusi o budoucí podobě a cílech vzdělávání na školách a ústavech pro hluchoněmé děti v období budování socialismu. Probíhala od jara 1950 do března následujícího roku na stránkách veřejných periodik i za zavřenými dveřmi ministerských kanceláří. Stávající systém institucionalizovaného vzdělávání hluchoněmých dětí měl nejpozději od poloviny dvacátých let ustálenou podobu, na níž nic nezměnily ani události mezi Mnichovem a květnem 1945. Ba co více, prakticky žádný vliv zprvu neměl ani nástup komunistické diktatury v únoru 1948 a následné školské reformy. O důvodech konsensu v této otázce, sdíleném většinou pedagogických a lékařských expertů i státních úředníků, bude ještě řeč. Nicméně na počátku padesátých let, tedy v době, která přála boření starých a domněle přežitých pořádků a jejich nahrazování novými a progresivními, proti stávající praxi vehementně vystoupili mnozí neslyšící absolventi škol a ústavů — tehdejší aktivisté ÚJI — a v nemenší míře rodiče žáků se sluchovým postižením. Chtěli (znovu)zavést znakový jazyk do škol, vytěsněný a odmítaný jak v době liberálně-demokratické první republiky, tak i během „socializace“ zvláštního školství. V názvu diskuse, jenž se pro ni záhy vžil, se odráželo základní rozcestí, na němž se v pounorové době nacházelo vzdělávání neslyšících. Titul debaty v tisku i interních poradách zněl: „slovo, nebo posunek?“

Snaha rozplést toto dilema nebyla bleskem z čistého nebe, notabene visícím jen nad Československem. Šlo o projev sporu, který provází vzdělávání neslyšících

4 František VAŠECKÝ, *Noví invalidé*, Zpravodaj Ústřední jednoty invalidů 1, 1950, č. 10, s. 1.

5 Více ke specifickému nazírání na postižení v prostředí státního socialismu (nejen) v Československu viz Kateřina KOLÁŘOVÁ — Martina WINKLER (edd.), *Re/Imaginations of Disability in State Socialism*, Frankfurt am Main 2021.

v euroamerickém prostoru nejpozději od konce 18. století, tedy od počátků moderní institucionální péče o „hluchoněmé“. Na jedné straně stáli a stojí tzv. oralisté neboli zastánci orální metody, jíž se mají děti se sluchovým postižením odborně vést primárně k ovládnutí mluvené řeči majority (tedy v případě sledované diskuse češtiny a slovenštiny) zejména pomocí odezírání a nacvičení hlasité mluvy. Právě oralismus představoval od dvacátých do počátku padesátých let v Československu (respektive přinejmenším v českém prostředí) onen závazný rámec vzdělávání neslyšících. Jako protipól dogmaticky uplatňovaného oralismu lze označit výuku prostřednictvím „mateřského jazyka“ neslyšících, tj. specifických vizuálně-pohybových prostředků, zejména znakového jazyka. Mezi oběma přístupy existovaly principiální rozpory a vzájemná sluchitelnost byla po dlouhou dobu vnímána jako vlastně nemožná. Oba totiž chápaly sluchové postižení žáka jinak a podle toho také odlišně přistupovaly k řešení „problému“. Jedná se o velice komplexní speciálněpedagogický, potažmo společenský problém, který není zdaleka rozlousknut ani dnes. Obě metody — orální i pomocí znakování — mají své přednosti i úskalí, přičemž záleží nejen na individuálních zvláštnostech vzdělávaných žáků, ale převážně na stupni jejich sluchové vady. Vzdělávání tou či onou metodou pak má poměrně výrazný vliv na další život jedince. Žáci si zpravidla osvojí různou míru všeobecných znalostí a kulturního povědomí, což vede k jinému průběhu a míře socializace do řad slyšící společnosti (tj. té většinově vnímané jako „normální“). Stupeň osvojení mluveného jazyka majority také ovlivňuje profesní vyhlídky, sociální setkávání i sdružování a má vliv na celkové hodnocení jedince jakožto „postiženého“, respektive „normálního“.⁶ Vhled do dotyčné diskuse je tedy místně a historicky velmi specifickým řezem do univerzálnějšího problému, který sdílají poslední cirkla dvě století moderní společnosti kapitalistické i socialistické, na Západě i na Východě. Co takováto sonda do zdánlivě partikulární záležitosti může přinést?

Za prvé, z výše nastíněného je patrné, že v diskusi šlo o střet zastánců různých pohledů na sluchové postižení ve specifickém dobovém, geografickém a socio-kulturním kontextu. První léta komunistického panství v Československu na přelomu čtyřicátých a padesátých let představovala období relativně radikální proměny nejen sociálních a ekonomických vztahů, ale i hodnot. V diskusi se zrcadlí poměrně široká škála představ a očekávání, jak by se mělo v socialistické budoucnosti (v nové společnosti) nazírat na někoho, kdo neslyší ani nemluví, zda a jak by měl být „napravován“ a jaké priority by měla tato „náprava“ sledovat. První okruh otázek, které lze diskusi slovo, nebo posunek klást, zní: jakým způsobem přešel oralismus — produkt ryze medicínského pojmání sluchového postižení ještě z 18 a 19. století — do praxe poúnorového Československa? Nutno připomenout, že šlo o prostředí, v němž „tradiční“ koncepce musely (mnohdy obtížně) hledat a vyjednávat kompatibilitu s novým ideologickým nastavením. Záměrně provokativně lze pátrat po tom, proč mělo být nadále důležité, aby absolventi ústavů za každou cenu mluvili jazykem slyšící většiny, když

6 Pro základní orientaci v těchto dvou pohledech na vzdělávání dětí se sluchovým postižením a postižení samotné viz Harlan LANE, *Pod maskou benevolence. Zneschopňování neslyšící komunity*, Praha 2013. Z českých autorů stojí za pozornost vynikající práce Josef FULKA, *Když ruce mluví. Gesto a znakový jazyk v dějinách západního myšlení*, Praha 2017.

jedince ve společnosti směřující k socialismu primárně definoval — alespoň deklarativně v obecné, teoretické rovině⁷ — nikoli jeho jazyk, ale pracovní zapojení do budovatelského úsilí? Objevilo se během diskuse nějaké radikální zpochybnění nejen samotné orální metody, ale i celého dosavadního „buržoazního“ nazírání na hluchotu?

Vedle těchto otázek, inspirovaných deaf- a disability studies, se lze na problematiku podívat kulturně- a sociálněhistorickou optikou zaměřenou na samotné aktéry diskuse. Jde v zásadě o dvě skupiny lidí. V první řadě se jedná o lékařské a pedagogické experty, kteří byli vlastně bez výjimky zastánci oralismu. Napříč diskusí je věnována pozornost tomu, jak se oralisté vypořádali s měnící se terminologií, společenskými hodnotami a paradigmaty po roce 1948. Jak, případně zda vůbec, odívali oralisté svou metodu do nově vyžadovaného, či přinejmenším očekávaného socialistického hávu? Co vlastně bylo prezentováno jako socialistické na do značné míry „tradičním“ učení hluchoněmých mluvenému slovu? Bylo ve snaze o obhájení orální metody nějak odkazováno k sovětské praxi nebo tamní legislativě? A hrál vůbec sovětský model nějakou roli v praxi? Pokud ne sovětský, co jiné země Východu či Západu?

Druhou skupinou lidí, kteří v diskusi vystupovali, různě argumentovali a k tomu využívali specifické strategie, byly samotné osoby se sluchovým postižením. Ruku na srdce, jde o osoby, jejichž hlas v historiografii — přinejmenším československého stalinismu — nezaznívá často.⁸ V článkách i na finální poradě se opakovaně ukazovalo, o jak různorodou skupinu se vlastně jedná. Jednotliví lidé s různými stupni sluchového postižení měli poměrně rozdílné představy o tom, jak a zda vůbec je žádoucí, aby „splynuli“ se slyšící většinou pomocí mluvené řeči. Nepanoval jednotný názor, nakolik by se lidé se sluchovým postižením měli vůbec sdružovat ve specifických organizacích, zda je vhodné či naopak škodlivé, aby se spolu veřejně dorozumívali znakováním, případně nakolik by se mělo československé zvláštní školství, případně i slyšící lidé přizpůsobovat potřebám neslyšících, například učením se posunkování. Rozdílné představy šly ruku v ruce s rozdílnými zájmy. Otázka tak zní, jakými argumenty (respektive jakým slovníkem) podpírali tyto různé, často protichůdné pohledy účastníci diskuse? Jakou roli sehrála celostátní organizace ÚJI? Ta koneckonců vznikla spojením dosavadních roztržštěných spolků nevidomých, neslyšících a tělesně postižených ve snaze získat silnější politický hlas. Jak jednotně ale organizace — deklarující navenek svou jednotu — ve skutečnosti smýšlela?

7 K obecnému významu práce ve společnostech státního socialismu viz Martin KOHLI, *Die DDR als Arbeitsgesellschaft? Arbeit, Lebenslauf und soziale Differenzierung*, in: Hartmut Kaelble (ed.), *Sozialgeschichte der DDR*, Stuttgart 1994, s. 31–61. Konkrétně k tématu role práce v postavení osob s postižením viz Carolin WIETHOFF, *Ziele, Praxis und Schwierigkeiten der beruflichen Rehabilitation in der DDR*, *Deutsche Rentenversicherung* 71, 2016, č. 2, s. 61–73.

8 Čestnou výjimku představuje sice hodnotově a emočně zaujatá, přesto badatelsky velmi zdařilá přehledová práce Jaroslav HRUBÝ, *Velký ilustrovaný průvodce neslyšících a nedoslýchavých po jejich vlastním osudu I*, Praha 1997.

ORALISMUS DOGMATEM VE VZDĚLÁVÁNÍ HLUCHONĚMÝCH

Aby bylo možné odpovědět na některé z právě vytčených otázek, je třeba se alespoň letmo ohlédnout dále do minulosti. Následující řádky jsou tedy věnovány pohledu na etablování — chceme-li dogmatizaci — a kontinuitu orální metody v československé speciální pedagogice, roli expertů a zajištění jejich exkluzivního postavení na poli odborného vedení vzdělávacího procesu.

Ještě na počátku první republiky byly na ústavech pro hluchoněmé v českých zemích vedle sebe užívány obě ústřední metody — orální (zvaná též *Německá* či *Heinickeho* podle jejího duchovního otce) i znaková (*Francouzská* či *l'Épéeho*).⁹ Ústavy a školy byly v té době, stejně jako prakticky ve všech ostatních evropských zemích, zřizovány převážně soukromými spolky a nadacemi, zejména církevními. Stát do volby metody nijak zásadě nepromlouval a užívání té či oné metody tak záleželo na rozhodnutí zřizovatelů a ředitelů ústavů. V nejednom případě docházelo v rámci jedné instituce k užívání či kombinování obou metod. Ačkoli se zastánci obou metod vůči sobě vymezovali již tehdy, neměla až do osmdesátých let 19. století žádná ze stran jasnou převahu.¹⁰ Jako významný zlom v této „mírové koexistenci“ bývá v dějinách neslyšících často uváděn Druhý mezinárodní kongres učitelů neslyšících (podle místa konání označován též jako Milánská konference), konaný roku 1880. Na tomto setkání výhradně slyšících učitelů a lékařů z několika evropských zemí převážil názor oralistů. Orální metoda byla prohlášena za vhodnější k začlenění hluchoněmých do společnosti. Ovládnutí mluvené komunikace sluchově postiženým jedincem, respektive schopnost odezírat a slovně se vyjadřovat se měla dle zúčastněných stát prvořadým cílem moderní, odborně vedené výchovy hluchoněmých. Byla prohlášena za kvalitativně nadřazenou vizuálně-manuálním způsobům komunikace a ty měly být naopak na ústavech do budoucna zakázány. Milánskou konferencí tak byl na více jak století vytyčen vektor směřování moderní péče o hluchoněmé děti v Evropě a Severní Americe.¹¹ Zajímavé ovšem je, že až do dvacátých let (přinejmenším v českých zemích) nedošlo k žádnému autoritativnímu zásahu, který by rozhodnutí expertů prosadil.¹²

Změna nastala záhy po první světové válce; konfliktu, který z otázky rehabilitace „postižených“ těl učinil významné politikum.¹³ Reformátory systému vzdělávání neslyšících se v nově vzniklém Československu stala nepočtená, ovšem rozhodujícím způsobem vlivná zájmová skupina expertů. Již v roce 1915 došlo k založení Zemského spolku pro péči o hluchoněmé. Ten, jak název napovídá, nesdružoval samotné lidi s postižením, nýbrž byl profesní organizací lékařů, rehabilitačních pracovníků,

9 J. HRUBÝ, *Velký ilustrovaný průvodce*, s. 52–56.

10 Tamtéž, s. 66–89.

11 K Milánskému sjezdu a jeho konsekvencím pro nazírání na sluchové postižení v evropském i americkém kontextu viz James G. KYLE — Bencie WOLL, *Sign Language. The Study of Deaf People and Their Language*, Cambridge 1985; Richard G. BRILL, *International Congresses on Education of the Deaf. An Analytical History, 1878–1980*, Washington 1984.

12 Tato badatelská rukavice zatím nebyla českou historiografií zdvihnuta.

13 Filip HERZA, *Imaginace jinakosti. Pražské přehlídky lidských kuriozit v 19. a 20. století*, Praha 2020, s. 105–107.

pedagogů a vychovatelů. Jednoduše a beze stopy skromnosti účel spolku shrnula jeho vůdčí osobnost, dlouholetý předseda, lékař, pedagog a spoluzakladatel několika ústavů pro hluchoněmé Karel Výmola (1864–1935): „Zřízením tohoto spolku dostala se výchova, vzdělání a sociální péče o hluchoněmé do rukou obětavých lidumilů, kteří se snaží dohonit to, co bylo po dlouhou dobu v Čechách zanedbáváno.“¹⁴ Ono dohnání modernizačního dluhu vůči okolnímu světu se dle Výmolova spolku mělo dít v úzké součinnosti se státem. Ten neměl stát stranou, ale dohlížet a aktivně vymáhat odborné vedení procesu edukace hluchoněmých — tedy orální metodu. Jakožto poradní sbor k tomuto účelu povolal právě Karla Výmolu a další osobnosti sdružené v „jeho“ spolku. Za všechny lze zmínit Viktora Parmu (1880–1963), ředitele Ústavu pro hluchoněmé v Dolní Lukavici, který se od svého jmenování zemským inspektorem péče o hluchoněmé v Čechách roku 1919 projevil jako nesmlouvavý odpůrce výuky znakováním na všech ústavech. Snaha vyvrcholila v září 1923, kdy Český zemský správní výbor rozhodl o zákazu užívání posunkové řeči na ústavech pro hluchoněmé děti. Porušení tohoto zákazu mělo být dokonce sankcionováno.¹⁵

Nově konstituovaná státní politika vůči ústavům a školám pro děti se sluchovým postižením se opírala o expertní vědění. To neprodukoval prakticky nikdo jiný než opět odborná obec sdružená ve zmíněném spolku. Není divu, že první polovina dvacátých let, tedy doba odstraňování posunků ze škol a ústavů a nutnosti tuto politiku obhájit, byla obdobím konjunktury odborných prací na téma vzdělávání hluchoněmých. Všechny pak prezentovaly orální metodu jako moderní, pokrokovou a kvalitativně nadřazenou; řeč znakovou pak jako veskrze škodlivou. Jednou z prvních a zároveň nejvýznamnějších prací tohoto druhu byla v roce 1921 vydaná kniha *O dětech hluchoněmých*. Její autor, Otakar Kutvirt (1867–1929), přední český otiatr, v ní shrnul představy českých oralistů. Nebyla to absence nebo deficit smyslu, který dle Kutvirta vyčleňoval osoby se sluchovým postižením ze společnosti, ale neschopnost přijímat a vysílat mluvené signály.¹⁶ V naučení odezírání a výslovnosti hlasité mluvy spatřoval on i ostatní oralisté jedinou cestu ke „znormalizování“ hluchoněmých, respektive k jejich plnohodnotné existenci v moderní kulturní společnosti.¹⁷ Proti posunkům a obecně znakování se Kutvirt velmi důrazně ohradil. A nešlo jen o přídavná jména jako „nepřirozená“, „opičí“ či „zlodějská“, která ve spojitosti se znakovou řečí on i další oralisté běžně užívali. Posunky vnímali jako něco a priori cizího, podezřelého, vyřazujícího z „řádné“ lidské společnosti. Znakování některých neslyšících bylo dokonce považováno za riziko pro ostatní hluchoněmé, protože „útěkem“ k posunkům mohlo docházet k otupování pracně osvojených schopností odezírat a mluvit.¹⁸

Větší část absolventů opouštěla ústavy mluvící a v různé míře odezírající, za což oralisté sklízeli ovace odborné i laické veřejnosti, nejčastěji od rodičů dětí „zázračně“ rozmluvených.¹⁹ Ostatně samo jejich soustavné užívání slova „hluchoněmý“ odkazo-

14 Karel VÝMOLA, *Dějiny výchovy a vzdělání hluchoněmých*, Praha 1925, s. 18.

15 J. HRUBÝ, *Velký ilustrovaný průvodce*, s. 208–209.

16 Otakar KUTVIRT, *O dětech hluchoněmých*, Praha 1921, s. 29.

17 Tamtéž, s. 17–18.

18 Josef DOVRTĚL, *Péče o hluchoněmé a naše snahy*, *Noviny pro hluchoněmé* 8, 1925, č. 2–3, s. 7.

19 J. HRUBÝ, *Velký ilustrovaný průvodce*, s. 30.

valo k tomu, jaké bylo oralistické vnímání postižení: jako vždy a jedinec deficit, který oni pomocí své metody úspěšně překonali. Z hluchoněmého dítěte se stal člověk vizuálně „slyšící“ a mluvící. Daní za velmi náročný proces osvojení těchto schopností byla nutnost osekání kurikula, respektive umenšení výuky všech všeobecně-vzdělávacích předmětů s výjimkou českého (či slovenského) jazyka a tělesné výchovy. Důsledkem byla skutečnost, že žáci sice v různé míře byli schopni komunikovat v jazyce většinové společnosti, ale jejich znalosti byly prakticky ve všech předmětech zpravidla mizerné. To ovšem nebylo oralisty vnímáno jako problém.²⁰ Profesně tak velká část absolventů směřovala do manuálních profesí nevyžadujících abstraktnější a pojmové znalosti.

Výuka orální metodou nefungovala v případě všech žáků a oralisté si toho byli vědomi.²¹ Nicméně neschopnost některých žáků — převážně těch neslyšících tzv. prelingválně, tedy od narození — naučit se odezírat a mluvit, byla oralisty prezentována různě, jen ne jako nedostatek metody samotné. U žáků „zaostalých“, „slabomyslných“, či „hluchoněmých dětí typu nejnižšího“, jak je nazývali, připouštěli používání tzv. kombinované metody, tj. za asistence posunků. Mělo se tak ovšem důsledně dít ve zvláštních třídách či ústavech, stranou těch „schopnějších“.²² V praxi ovšem tyto zvláštní ústavy s kombinovanou metodou — alespoň soudě dle oficiálních dokumentů — nevznikaly. Je nasnadě, že vzhledem k neustálému převisu poptávky po umístění dítěte v ústavu nad kapacitními možnostmi ústavů pro hluchoněmé byly děti nezpůsobilé ke vzdělávání orální metodou propouštěny a jejich výchova ponechána na rodinách či soukromých učitelích. A právě z tohoto prostředí se již od dvacátých let ozývaly nejčastější výhrady k oralistickému dogmatismu, který se zabydlel ve školství pro neslyšící.

ZNAKOVÁNÍ V DEFENZIVĚ

Navzdory oficiálnímu zákazu užívání znakového jazyka na školách a ústavech zůstal tento způsob komunikace prokazatelně užíván v několika domácnostech tvořených zcela anebo částečně neslyšícími osobami, a zejména pak v komunitách a spolcích neslyšících soustředěných v několika větších městech tehdejšího Československa.²³ Dospělí absolventi ústavů, kteří nepřijali filozofii oralismu za svou či pro ně bylo odezírání a mluvení kvůli velké redukci sluchu nemožné či neúměrné

20 František LÁTAL, *Osnovy škol pro hluchoněmé*, Revue pro vzdělávání a výchovu hluchoněmých 1, 1923, č. 1, s. 5.

21 Ze statistiky — od počátku výhradně oralistického — Ústavu pro hluchoněmé v Ivančicích vyplývá, že z 563 chovanců, kteří ústavem procházeli mezi lety 1894 až 1930, bylo 91 propuštěno „pro nevzdělatelnost řečí orální“. Jan VÁLEK, *Ze statistiky ústavu hluchoněmých v Invačicích od jeho založení*, Zájmy hluchých 1, 1930, č. 3, s. 1; cit. dle J. HRUBÝ, *Velký ilustrovaný průvodce*, s. 200.

22 O. KUTVIRT, *O dětech*, s. 31.

23 Základní přehled významných osobností neslyšící komunity a jejich spolkového života v meziválečném Československu přináší J. HRUBÝ, *Velký ilustrovaný průvodce*, s. 102–130.

obtížné, raději ve styku s jinými neslyšícími užívali posunky. Teprve v kontaktu se slyšícími přecházeli dle možností do mluvené řeči, písemného styku anebo využily asistence třetí — slyšící nebo i neslyšící — mluvící osoby.²⁴ Také samotní žáci na ústavech pro hluchoněmé se přes oficiální zákaz a rozličně přísné trestání podle několika retrospektivních svědectví mezi sebou dorozumívali znaky, zejména mimo výuku, o přestávkách a na internátech. Údajně s neslyšícími dětmi pomocí znakového jazyka „hovořili“ — vzdor zákazu — také někteří učitelé.²⁵ Není na místě pokoušet se zde rekonstruovat každodennost tohoto „vzdorovitého“ používání znakového jazyka. Ostatně, pro historika je to vzhledem ke zcela útržkovitým svědectvím poměrně obtížné. Podstatné je, že užívání znakového jazyka se zejména mezi zcela neslyšícími i nadále těšilo nezměněné popularitě, bylo pro ně primárním způsobem komunikace a mnozí z nich jej považovali za svůj „mateřský jazyk“. S tím se pojí i zcela jiné pojetí sluchového postižení, které jej spíše než jako deficit vnímá jako jinakost. Neslyšící (psáni s velkým N) jsou v tomto pojetí pojímání spíše jako jazyková či kulturní menšina než skupina hodná jakéhokoli „normalizování“.²⁶

Názna tohoto vnímání lze vystopovat již v meziválečné republice. Za všechny takto uvažující a veřejně argumentující osobnosti lze zmínit jednoho z ústředních organizátorů spolkového života neslyšících Bohumila Bažila (1890–1962), dlouholetou (slyšící) aktivistku ve prospěch znakového jazyka Jitku Haunerovou-Staňkovou (1880–1948) a v neposlední řadě jejího ohluchlého syna, novináře Viléma Bohumíra Haunera (1903–1982). Rozsah článku bohužel neumožňuje se těmto pokusům zevrubněji věnovat. Postačí zmínit, že ani těmto nejvýznamnějším aktivistům či rodičům neslyšících dětí, pro něž se orální metoda ukázala být nevhodná a kteří volali po revizi dogmatického oralismu, se ve dvacátých až čtyřicátých letech nepodařilo zasednout s odborníky z lékařských a speciálně-pedagogických oborů k jednomu stolu jakožto rovný s rovným. Dokonce ani pokusy o odbornou disputaci nebo argumentaci pozitivními zkušenostmi ze zámořské Gallaudet University,²⁷ na níž se neslyšící vzdělávali za pomoci znakového jazyka, nevedly k navázání dialogu. Veřejné reakce ze strany odborníků byly v tomto období spíše výjimkou a i v nich byla polemika v zásadě smetená ze stolu s poukazem na absenci odborné erudice či dlouholeté zkušenosti ve škole či ústavu. Rodiče neměli v kultivaci hluchoněmých dětí překážet, jak podotkl jeden z nejradikálnějších oralistů Jaromír Flégl (1901–1952): „Chceme-li přirovnání, tedy hluchoněmé dítě je pacient, svěřený do péče lékaře, jímž v daném případě nemůže být nikdo jiný než odborný učitel hluchoněmých. A stejně jako si lékař nedá rodiči předepisovati způsob léčení, tak si ani my nenecháme mluvit do svého oboru.“²⁸ V této logice už dítě se sluchovým postižením nepatřilo toliko rodičům, ale

24 Rozhovor s Jaroslavem Paurem vedl Pavel Šinkovec, červenec 2021, osobní archiv autora.

25 J. HRUBÝ, *Velký ilustrovaný průvodce*, s. 40–41.

26 Tamtéž, s. 38–42.

27 Více o této světoznámé průkopnické instituci vzdělávání neslyšících viz David ARM-STRONG, *The History of Gallaudet University. 150 Years of a Deaf American Institution*, Washington 2014; případně stručné přiblížení v J. HRUBÝ, *Velký ilustrovaný průvodce*, s. 62–63.

28 Jaromír FLÉGL, *Kdo je strůjcem Osudu hluchoněmých dětí?*, *Obzor hluchoněmých* 11, 1929, č. 8, s. 1.

jeho výchova byla věcí zcela veřejnou a skrz naskrz politickou. Používání znakového jazyka tak lze z Fléglova pohledu chápat jako v zásadě protispolečenskou subverzi.

Nutno podotknout, že oporu pro odmítání znakování nacházeli oralisté jak mezi rodiči, kteří „rozmluvení“ svých dětí vnímali jako žádoucí, zdařilé a přínosné, tak i mezi samotnými sluchově postiženými. Ti považovali mluvenou řeč za prostředek, díky němuž bylo možné postižení překonat, či přinejmenším zmírnit. Na rozdíl od spolků znakuujících neslyšících daleko úžeji spolupracovali s učiteli, logopedy a dalšími odborníky, pořádali kurzy odezírání, případně svým členům pomáhali s obstaráním sluchadel a dalších kompenzačních pomůcek, které by jim komunikaci mluvenou řečí usnadnily. Znakový jazyk pro ně nebyl tématem, a když ano, pak v negativním slova smyslu — hluchoněmé děti i neslyšící dospělí vyděloval ze společnosti slyšících. Mezi takto uvažujícími a promlouvajícími lze zmínit především dlouholetého tahouna moravských neslyšících komunit Františka Kopřivu (1903–1970). Jeho obsáhlé polemiky na stránkách časopisů pro neslyšící s výše zmíněným Bohumilem Bažilem²⁹ jsou příznačné pro roztržštěnost a nejednotnost názoru na žádoucí metodu výuky dětí se sluchovým postižením dokonce i mezi samotnými neslyšícími či jejich rodiči. Pro expertní oralisty tak vlastně nebylo po dlouhá léta obtížné příležitostným výpadům proti jejich metodě vzdorovat.

V NOVÉ SPOLEČNOSTI POSTARU

Vývoj expertní komunity stojící za vzděláváním neslyšících může sloužit jako ukázka toho, jak málo se i ty nejdramatičtější politické události jako rozpad státu, celosvětový konflikt nebo změna režimu mohou dotknout určité výšece života společnosti. Přes úmrtí některých výše představených bojovníků proti znakování ještě během meziválečné republiky, například Výmoly či Kutvirta, lze hovořit o velké kariéřní a personální kontinuitě formovačů výchovy hluchoněmých i do období po letech 1938, 1945 i 1948. Jména jako Viktor Parma, Antonín Přecechtěl, Miloslav Seeman, Jaromír Flégl, Stanislav Svačina či Alois Novák lze nalézt pod články prosazujícími orální metodu a – mnohdy nevybíravě — útočící na znakování jak ve dvacátých, tak na konci čtyřicátých let. Byli to právě tito oralisté, kteří v protektorátu, v samostatném Slovenském státě i posléze v obnoveném Československu nadále publikovali učebnice a rukověti pro odezírání či vyučování mluvené řeči. Za všechny lze v tomto ohledu zmínit osobnost Viliama Gaňa (1893–1966), pedagoga a dlouholetého ředitele Štátneho ústavu hluchonemých ve slovenské Dubnici. Od třicátých let se coby autor odborných publikací a vysokoškolských skript mimo jiné podílel na formování nové generace odborných učitelů hluchoněmých. Během Slovenského státu v této úloze pokračoval, pořádal přednášky, z nichž následně sepsal několik přehledových učebnic.³⁰ Ty pak byly vydávány a užívány i po válce, přičemž Gaňo sám byl v roce 1945 školskými úřady

29 Přiblížení dlouhodobých sporů těchto dvou nestorů českých a moravských spolků neslyšících poskytuje J. HRUBÝ, *Velký ilustrovaný průvodce*, s. 113–114.

30 Viliam GAŇO, *Malá náuka o vzdelávaní hluchonemých*, Bratislava 1943; TÝŽ, *Odeziranie s úst u hluchonemých. Špeciálne číslo časopisu Slovenský učiteľ*, Bratislava 1945.

obnoveného Československa oficiálně pověřen přípravou pedagogických pracovníků speciálních škol. V této pozici se nacházel i na počátku padesátých let, aby se následně stal jednou z ústředních postav formování československé defektologie. Jeho pohled na nenahraditelnou prospěšnost řeči mluvené, a naopak primitivnost komunikace znakové, se během let prakticky nezměnil a v mnohém je ozvěnou dvacet let starého textu Otakara Kutvirta, jakkoli je Gaňův jazyk zdrženlivější a kultivovanější.³¹

Není tedy žádným překvapením, že při koncipování pokvětnových i poučkových školských reforem byli všichni členové přípravných grémií v zásadě oralisty.³² Bylo by ale unáhlené vyvodit, že jen díky tomu přetékala dominance orální metody bez větších obtíží i do nových socialistických poměrů. Zdá se, že oralismus se za léta a desetiletí stal ve vzdělávání hluchoněmých intuitivně předjímanou daností i mezi dalšími pedagogickými odborníky, třebaže nebyli vyloženě zaměřeni na tuto oblast (a rozhodně nemuseli být ani členy někdejšího Výmolova spolku). Například poválečný ústřední školní inspektor František Štampach (1895–1976), jenž tyto charakteristiky splňoval, vypracovával v souvislosti se zákonem o jednotné škole z roku 1948 tzv. *Obecnou směrnicí výchovnou a učebnou pro školy pro mládež vyžadující zvláštní péči*. V jejím návrhu v zásadě přejímá — těžko soudit nakolik uvědoměle — postoj oralistů.³³ Štampachova *Obecná směrnice* byla v dubnu roku 1949 schválena referentem Ministerstva školství, věd a umění (dále MŠVU) pro oblast zvláštního školství Františkem Ludvíkem (1908–1974), jehož jméno se ještě v diskusi slovo, nebo posunek objeví. Bez ohledu na jeho pozdější stanovisko z roku 1951, zde — v roce 1949 — představoval nejvyšší úřední instanci odpovědnou za to, že poučkové školství hluchoněmých mělo nadále pokračovat po zajaté oralistické trajektorii.

Přestože samotný školský zákon z roku 1948 i s ním související dokumenty hovořily o potřebě odstrižení se od minulosti a o nové racionalitě a spravedlnosti, školství hluchoněmých pokračovalo v tradičních kolejích. Přes jisté dnešní hlasy o tom, že rok 1948 a nástup komunistického panství představovaly v této oblasti značný historický předěl,³⁴ se s přihlédnutím k výše představeným souvislostem obraz jakéhokoliv výrazného zlomu či inovace rozplývá. *Učební plán a osnovy pro zvláštní školy* z roku 1949, upravující i poměry na školách pro hluchoněmé, v obecné rovině shrnovaly,

31 V. GAŇO, *Odeziranie*, s. 23.

32 Ministerstvo školství a národní osvěty v roce 1947 zřídilo Pracovní sbor odborníků pro nápravné školství, jenž se několikrát sešel k poradě o plánovaném novém školském zákoně, později vydaném v roce 1948. Za školy a ústavy hluchoněmých byli přítomni zástupci Antonín Přecechtěl, Miloslav Seeman a Václav Prinich — všichni vehementní zastánci orální metody. NA ČR, Ministerstvo školství (nerv.), sign. 13, kart. č. 1030, Porada o návrhu vládního nařízení k § 60 základního školského zákona, který má vyřešit otázku všech zvláštních škol, konaná dne 19. dubna 1947, s. 2.

33 NAČR, Ministerstvo školství (nerv.), sign. 13, kart. č. 1030, Návrh Obecné směrnice výchovné a učebné pro školy pro mládež vyžadující zvláštní péči, s. 1.

34 Ve veřejném prostoru, zejména v kolektivní paměti lidí se sluchovým postižením, se opakovaně objevují teze o tom, že oralistické dogma lze dávat na vrub komunistické totalitě. Srov. *Pořád ještě žijeme v době, kdy si slyšící myslí, že neslyšící jsou hloupi*, rozhovor s Petrem Vysučkem, dostupné online: <http://ruce.cz/clanky/830-porad-jeste-zijeme-v-dobe-kdy-si-slyšici-mysli-ze-neslyšici-jsou-hloupi> [náhled 4. 5. 2023].

že pomocí správně zvolených metod mělo dojít ke zmírnění „následků (smyslových) nedostatků [...], vymanění mládeže ze společenské izolace, a její příprava pro praktický život a zařazení do společensky prospěšné kolektivní práce“.³⁵ Znamenalo ale toto vymezení pro zaběhnutou praxi něco nového? Či lépe — jaká byla hierarchie těchto cílů?

Mezi ostatními dětmi „vyžadujícími zvláštní péči“ představovaly děti a mládež se sluchovým postižením v jistém ohledu výjimku. Výuka orální metodou vyžadovala velký prostor pro naučení odezírání a mluvení — tedy prostředky, jak dosáhnout onoho kýženého *zmírnění smyslových nedostatků* a z toho vyplývajícího *vymanění ze sociální izolace*. Výuka spisovného českého či slovenského jazyka zabírala na školách pro hluchoněmé převážnou část hodinové dotace.³⁶ Oproti jiným vzdělávacím programům byly všechny ostatní všeobecně vzdělávací předměty — opět jako za první republiky, s výjimkou tělesné a pracovní výchovy — vyučovány jen v minimální míře a pouze mluvenou řečí. Jak později zaznělo v diskusi *slovo, nebo posunek*, většina neslyšících dětí si tak z většiny předmětů odnášela jen minimum znalostí a chyběl jim mnohdy i elementární společenskovední či přírodovědní základ. Většina neslyšících absolventů sice opouštěla školy a ústavy se schopností v různé míře odezírat a mluvit, někdy též číst a psát. Vzhledem k osekanému či jen formálně probíranému penzu znalostí ovšem naprostá většina z nich posléze směřovala do učňovských oborů či rovnou do pomocných manuálních profesí. Tento moment je hodný zapamatování, protože součástí emancipačního úsilí jednotné organizace invalidů byla — jak se ukáže dále v diskusi z let 1950 a 1951 — snaha o vymanění lidí s postižením z této předurčenosti k manuálním profesím. Nastavení osnov a učebních plánů nicméně sdělovalo, že začlenění hluchoněmých dětí do řad „zdravé“ populace se dělo částečně skrze výkon společensky užitečné práce, ovšem to až v druhém plánu. Zcela prioritní bylo „znormalizování“ prostřednictvím naučení jazyka slyšící většiny. Zcela lapidárně — práce byla důležitá, ale mluvení se jevilo být v případě hluchoněmých dětí ještě důležitější!

Do padesátých let tak vstupovalo speciální školství pro hluchoněmé zdánlivě v nezměněné podobě. Od období poválečného se nelišilo prakticky v ničem, od doby meziválečné či ještě dřívější prakticky jen užívaným slovníkem. Hodnoty a akcenty zůstávaly v zásadě totožné. A nebyl to jen případ školství neslyšících dětí. Vlastně celý obor, jenž se dnes nazývá souhrnně speciální pedagogika, procházel na přelomu čtyřicátých a padesátých let poměrně turbulentním vývojem.³⁷ Metody, terminologie,

35 *Učební plán a učební osnovy (s organizačním řádem) pro školy zvláštní, Praha 1949, s. 3.*

36 Tamtéž, s. 8–9.

37 Docházelo k pokusům o zahalení domácích tradic reformní pedagogiky do terminologického hávu sovětské defektologie. Na přelomu let 1952 a 1953 čelili zastánci tzv. reformní pedagogiky útokům proti svému „buržoaznímu“ názoru. Jistou stabilizaci situace přineslo až přijetí pavlovovského paradigmatu Milošem Sovákem a dalšími průkopníky československé defektologie v roce 1953. Více k vývoji československé speciální pedagogiky po druhé světové válce viz Boris TITZL, *Postižený člověk ve společnosti, Praha 2000, s. 99–100.* Konkrétněji k tématu etablování československé defektologie na přelomu čtyřicátých a padesátých let viz Jan RANDÁK, *Defektní a přece socialističtí? O normalitě žáků zvláštních škol*

přístupy i celá paradigmatata se obměňovaly — nikoli však naráz a podle jasného „centrálně řízeného plánu“. Pregnantně období prvních poúnorových měsíců a let hodnotil na stránkách tohoto časopisu Jan Randák: „[...] nástupem komunistické diktatury v únoru 1948 nedochází obratem k zásadním proměnám třeba i v oblasti odborného vědění a praxe, ale že právě i věda průběžně hledá pozici, nové účely, smysly, sebelegitimizační argumenty či zastřešující teorie a paradigmatata. [Období kolem roku 1949] lze ex post označit za vyjednávání a hledání. Vlastně i buržoazními argumenty [bylo možné hledět] do socialistické budoucnosti. [...] Komplex zvláštního školství/defektologie se stále projevuje jako instance dohledu a kontroly vycházející notabene z jistého vědění formujícího se již v průběhu 19. století. Nová teorie převracující dosavadní praxi totiž nebyla k dispozici. Tedy prozatím.“³⁸ A právě do tohoto procesu vyjednávání a hledání zasáhli nejen teoretici a praktici z vědních oborů, straničtí ideologové či státní úředníci, ale během let 1950 a 1951 významnou měrou i aktéři do té doby opomíjení, pouze s přisuzovanou pasivní úlohou, hráči dříve i podceňovaní — sami sluchově postižení.

SJEDNOCENÍ INVALIDÉ ÚTOČÍ

Procesu utváření jednotné organizace československých invalidů je věnována pozornost ve vznikající dizertaci autora této studie. Zde jen k nejzásadnějším tezím. Stěžejním argumentem pro sjednocování všech spolků tělesně a smyslově postižených ve státě byl příslib větší váhy hlasu invalidů při oslovování široké veřejnosti, při jednáních se státem, jakož i s odborníky. A právě lepší vyjednávací pozice vůči expertům, kteří do té doby tahali při utváření politik uplatňovaných vůči lidem s postižením za delší konec pomyslného mocenského provazu, hrála důležitou roli i při sjednocování organizací sluchově postižených. Během postupného procesu formování jednotné organizace československých invalidů byla vytvořena zastřešující kategorie pro lidi se sluchovým postižením („sluchově vadní“), která zahrnovala jak neslyšící, tak ohluchlé i nedoslýchavé osoby. Zatímco dvěma později jmenovaným skupinám chyběly rozhodně osobnosti, byli to právě neslyšící — a nutno podotknout *znakující neslyšící* —, kteří se při formování programu své zájmové skupiny chopili iniciativy. Například František Gottwald (1919–1990), jenž po Františku Kopřivovi na dalších takřka čtyřicet let převzal neformální vedení brněnské komunity neslyšících, byl důsledným zastáncem posunku a odpůrcem oralismu. Dalším podobně smýšlejícím byl Jan Myška (1902–1970), který se v emancipačním hnutí neslyšících angažoval již od dvacátých let v redakci časopisu *Svěpomoc Neslyšících* (velké N!). Byl tehdy spolupracovníkem a v ÚJI v zásadě pokračovatelem aktivismu Bohumila Bažila a Hauneroových, kteří se pro změnu v ÚJI z různých důvodů již příliš neangažovali.³⁹ Třetím vý-

---

v počátcích československé komunistické diktatury, *Historie — Otázky — Problémy* 10, 2018, č. 2, s. 44–59.

³⁸ Tamtéž, s. 51–52.

³⁹ Bohumil Bažil na konci čtyřicátých let dosáhl již pokročilého věku, přesto byl v prvních letech členem redakce *Práce invalidů* a organizátorem společenských setkání. Naproti tomu

znamným sluchově postiženým spoluzakladatelem ÚJI byl Josef Pivoňka (1903–1975). Coby nedoslýchavý byl během třicátých let jednatelem *Efety*, po druhé světové válce se pak naplno věnoval popularizaci tlumočnictví do znakového jazyka v redakci časopisu *ABC neslyšících*. Čtveřici významných osobností, které stály za pozdějším vtažením ÚJI do diskuse s oralisty, uzavírá Josef Zeman (1914–1998). „Král tlumočnicků“, jak bývá v současnosti nazýván,⁴⁰ byl od narození těžce nedoslýchavý. Jak naznačuje jeho přídomek, dlouhá léta vedl kurzy znakového jazyka a jeho tlumočnicků a vedle toho byl velmi aktivním organizátorem a vůdčí postavou pražského spolkového života od druhé poloviny čtyřicátých až do konce osmdesátých let. Všichni čtyři jmenovaní se v měsících, letech a (kromě Myšky) i desetiletích po založení jednotné organizace angažovali v její organizační výstavbě a publikovali řadu článků ve *Zpravodaji* i *Práci invalidů* (zdaleka nejen) na téma znakového jazyka. Ztělesňovali jak profesionální činovníky masové organizace, tak zároveň hybatele společenského, kulturního či sportovního dění komunit neslyšících v Praze a Brně.

Zmíněné čtveřici aktivistů se v součinnosti s vedoucími funkcionáři organizace — tělesně postiženým tajemníkem Janem Tomášem Auředníčkem (1902–1952) a pozdějším dlouholetým předsedou, nevidomým Rudolfem Tylem (1906–1985) — podařilo prosadit snahu o (znovu)zavedení znakového jazyka do škol a ústavů pro hluchoněmé děti mezi programové cíle ÚJI. Již od prvních čísel vydávaných organizačních časopisů *Zpravodaj* a *Práce invalidů* v lednu 1950 jim proto byl dáván prostor pro propagaci znakování. Organizace také uvolnila prostředky na bezprecedentní počín — sepsání slovníku znakového jazyka.⁴¹ Do té doby organicky se vyvíjející jazyk se měl řízeným procesem kodifikovat a unifikovat. Tím měli být oralisté připraveni o jeden ze svých argumentů, tj. že se nejedná o plnohodnotný jazyk, ale o neuchopitelnou změť primitivních gest. Tohoto finančně, a hlavně časově náročného úkolu se zhostil Josef Zeman. Navázal při tom spolupráci s Vladimírem Skaličkou (1909–1991), jazykovědcem, profesorem na Filozofické fakultě Karlovy Univerzity a členem Pražského lingvistického kroužku, jehož odborná autorita měla pokusu zajistit legitimitu. Volba Skaličky se zdála být více než vhodná. V době zahájení prací na podzim 1949 se Skalička spolu s několika dalšími předními československými jazykovědci přihlásil k tehdy v SSSR dominantnímu pojetí marxistické lingvistiky, tzv. marrismu.⁴² Avšak jak se mělo ukázat během diskuse o několik měsíců později, tato volba nebyla nejšťastnější. Nicméně na počátku roku 1950 se zdálo, že půda pro konfrontaci s oralisty je více než

Haunerovi se v jednotné organizaci již neangažovali. Jitka Haunerová-Staňková zemřela ještě v roce 1948, její syn Vilém Bohumír pak nespolupracoval s masovou organizací NF vzhledem ke svému rodinnému a profesnímu zázemí.

40 Petr PÁNEK, *Počátky tlumočení neslyšícím v českých zemích aneb výročí 90 let od vzniku této profese u nás* (3. část), *Komoří Bulletin* 2, 2013, č. 7–8, s. 11–15, zde s. 12–13; výstava *Ústavu jazyků a komunikace neslyšících na FF UK: Čeští Neslyšící: 1814–2014*, panely dostupné online: <https://ujkn.ff.cuni.cz/cs/aktivity/vystava-cesti-neslyšici-1814-2014> [náhled 4. 5. 2023].

41 *Efeta* 22, 1949, č. 10, s. 82.

42 Klára JASTŘEMBSKÁ, *Kritika strukturalismu v československé lingvistice 50. let 20. století*, bakalářská práce, Katedra bohemistiky UPOL, Olomouc 2015, s. 13.

příhodná — po necelém půl roku od založení ÚJI byla organizace v hrubých konturách konsolidovaná a přišel čas na prověrku její údajně větší politické síly.

Od ledna 1950 do léta 1951 se téma znakového jazyka a volání po jeho zařazení do zaběhnutého vzdělávání hluchoněmých dětí objevilo ve více než dvou desítkách příspěvků v několika časopisech. Drtivá většina z nich v *Práci invalidů*, případně ve *Zpravodaji*, vydávaných ÚJI, dávající však prostor všem názorovým proudům, a dále pak v *Obzoru hluchoněmých*, měsíčníku *Spolu pro péči o hluchoněmé*, tedy v ústředním oralistickém periodiku. Vedle toho byla ústřední otázka, zda slovo, nebo posunek, předmětem jednání na dvou setkáních — schůzi odborných učitelů v srpnu 1950 a mezioborové poradě pořádané MŠVU v březnu 1951. Namísto vyčerpávající reprodukce řetězce názorů, reakcí, odsudků nebo pokusů o syntézu budu věnovat pozornost těm příspěvkům, které představovaly z hlediska dlouhodobého vývoje školství hluchoněmých novum, případně měly přesah do širších souvislostí — zejména obecně (sebe)pojímání lidí se sluchovým postižením a jejich (ne)normalitu ve vztahu ke slyšící většině. Periodizace je do značné míry pokusem o zpřehlednění jinak živelně a dynamicky probíhající názorové výměny.

„PŘI PRÁCI NEPOTŘEBUJÍ MLUVIT“

První fázi, do důsledku vzato ještě před samotným rozvířením diskuse samotné, svým způsobem období přípravné, lze ohraničit lednem a dubnem roku 1950. V novém popularizačním měsíčníku ÚJI, *Práci invalidů*, začaly vycházet reportáže, jejichž formát byl v následujících měsících a letech mnohokrát reprodukován. Šlo o představování jednotlivých neslyšících dělníků, lamačů norem a úderníků, pracujících pro národní kolektiv, kulturně se ovšem realizujících převážně ve společnosti ostatních sluchově postižených. Častými autory zpráv o různých komunitních setkáváních — zejména v Praze, Brně a dalších velkých městech — byli výše představení aktivisté Myška, Pivoňka nebo Gottwald. V době příkládající vysokou společenskou hodnotu pracovnímu výkonu předkládali obraz neslyšícího coby usilovného budovatele socialismu, čímž dostatečně prokazoval svou užitečnost národnímu kolektivu. Bylo to předzvěstí argumentační linie, která na otázku, co nejdůležitějšího činí z jedince se sluchovým postižením „normálního“ v socialistické společnosti — zda kolektivně prospěšná práce, či schopnost se dorozumět se a „splynout“ se slyšící většinou — odpovídala ve prospěch prvního.

Poněkud překvapivě — a možná ne zcela úmyslně — se v podobném duchu vyjádřil učitel neslyšících Václav Souček (1902–1955), jinak dlouholetý oralista a člen někdejšího Výmolova spolku, ve svém únorovém článku s názvem *Hluchoněmé děti*.⁴³ V něm předkládal bilanci minulého a stávajícího stavu vzdělávání hluchoněmých. Ve vztahu ke znakovému jazyku prokázal skutečně překvapivou shovívavost, když jej označil za „přirozený“ a vlastně prvotní jazyk od narození neslyšících. Oproti tomu mluvenou řeč chápal jako řeč pro ně v zásadě cizí, naučenou kvůli nutnosti doroz-

⁴³ Václav SOUČEK, *Hluchoněmé děti*, *Práce invalidů* 1, 1950, č. 2, s. 31–34.

zumívat se s jejich slyšícím okolím.⁴⁴ Ovšem nejzajímavější byl z hlediska pozdější argumentace aktivistů ÚJI jeho postřeh k práceschopnosti, kterou označil za nejdůležitější cíl vzdělávání hluchoněmých dětí.⁴⁵ Byla to schopnost pracovního výkonu, která z nich v procesu aktuálního budování socialismu činila normální občany, nikoli ovládnutí odezírání a hlasitá mluva: „V řemeslných dovednostech se hluchoněmi plně vyrovnají slyšícím, a proto jsou dobře placenými silami. To způsobuje, že i jejich soukromý život se vyvíjí zcela normálně: mají své domácnosti, rodiny a žijí velmi spořádaně.“⁴⁶ Nejen v kontextu předchozích, ale i pozdějších Součkových vyjádření k otázce znakového jazyka působí tyto jeho závěry jako skutečné zjevení. Nicméně pokud v předjaří roku 1950 tento článek povzbudil zastánce znakování k veřejnému vystoupení ve prospěch znovuzavedení znakování do škol a ústavů, není se čemu divit.

Druhým povzbuzením pak jistě musel být úvodník březnového čísla od již zmíněného referenta MŠVU pro oblast školství dětí vyžadujících zvláštní péči, Františka Ludvíka. Dle dobového étosu novosti odsoudil staré tendence, zejména charitativní a pečovatelské, a stejně jako Souček naznačil, že prim ve vzdělávání dětí s postiženími má hrát jejich budoucí praktická pracovní uplatnitelnost: „Stále a stále zdůrazňujeme, že dítě není v ústavu jen proto, že potřebuje podporu, pomoc, léčení, ale také proto, že potřebuje odbornou výchovu a vzdělání, aby se zapojilo do produktivní práce stejně jako ostatní příslušníci našeho státu.“⁴⁷ Zdůraznil také, že stávající podoba školství nebyla v dynamickém prostředí žádným dogmatem, ale měla být přiblížena praxi. Dal však jasně na vědomí, že tím, kdo bude rozhodovat o správnosti uplatňovaných metod, bude stát a jeho odborníci. Ludvík se v neposlední řadě dotkl samotného ústředního tématu nadcházející diskuse. Před necelým rokem sice odsouhlasil zavedení orální metody do poúnorového školství, nicméně nyní byl prokazatelně účasten jednání s neslyšícími aktivisty, na nichž bylo orální dogma napadáno: „Při [těchto] jednáních se ozvala poznámka ‚V životě se potřebujeme dorozumět posunky, je to pro nás výhodnější. Řeč mluvená nám neumožňuje takové vzdělání jako posunková řeč. Chceme vydat slovník posunkové řeči.‘ V tomto případě jsem se dotkl společného zájmu našeho školství a ÚJI.“⁴⁸ Při zvážení výpovědi článků Součka a Ludvíka by se mohlo zdát, že doba byla počátkem roku 1950 skutečně zralá k revidování stávajícího stavu vzdělávání hluchoněmých.

Ve stejné době vyšel ještě jeden článek, jehož poselství, jakož i jeho autorku, je vhodné představit — nejen kvůli její pozdější úloze v diskusi. Eva Tesárková (1925–2008) ohluchla ve třinácti letech a ztrátu sluchu i s ní spojenou sociální izolaci nesla těžce. Navzdory svým uměleckým a intelektuálním ambicím byla okolnostmi nucena přijmout místo řadové úřednice v českém pohraničí. S novými společenskými poměry a s vytvořením jednotné organizace československých invalidů pak spojovala šanci na životní změnu: „Chtěla bych říci všem po celém světě, ať dají i smyslově vadným duševní práci, ať nemají tolik nedůvěry v ně. [...] Přála bych si studovat,

---

44 Tamtéž, s. 34.

45 Tamtéž, s. 33–34.

46 Tamtéž, s. 34.

47 František LUDVÍK, *ÚJI a školství*, *Práce invalidů* 1, 1950, č. 3, s. 49–50.

48 Tamtéž, s. 49.

jednak proto, že v tom nalézám osobní uspokojení, a jednak proto, že bych dokázala svým příkladem, i když ne prvním ani ojedinělým, že neslyšící svedou totéž, co slyšící. A mohla bych potom pracovat pro ně, hájit jejich zájmy a propagovat mezi nimi touhu po činnosti a vzdělání. Chtěla bych pro ně vystavět nový svět, otevřít jim celé kulturní bohatství.“⁴⁹ Vskutku, Tesárková se následně stala pravidelnou přispěvatelkou do *Práce invalidů*, známou neslyšící prozaičkou a autorkou autobiografie.⁵⁰ Zde jsou z hlediska tématu důležité dva momenty. Tesárková se v první řadě dotkla tehdy běžné praxe v podobě takřka automatického zaměstnávání sluchově postižených v manuálních profesích. To bylo důsledkem — jak bylo již naznačeno — nastavení školních osnov sledujících primárně naučení mluvené řeči. Tato skutečnost byla i dalšími aktéry diskuse kritizována. Za druhé jde o zdánlivě malichernou nuanci — Tesárková sama sebe považovala za neslyšící, ačkoli ohluchla již plynně mluvící, píšící a čtoucí a vystudovala (sice s obtížemi) běžnou školu spolu se slyšícími, což pro prelingválně neslyšícího představovalo v tehdejších poměrech takřka nemožný úkol. Tento moment je hodný zapamatování. Eva Tesárková posléze v diskusi tvrdě hájila mluvenou řeč a odmítala znakování.

„ODSTRANĚNÍ KŘIVD PO KAPITALISTICKÉM ŘÁDU“

Diskuse samotná byla odstartována v dubnu 1950 článkem s příznačným názvem *Slovo nebo posunek?*. Referent Výzkumného ústavu pedagogického (dále VÚP) v Brně Ladislav Štejgerle (1913–2004) v něm reagoval na stejnojmennou, „v poslední době často přetřásanou otázku“ a jeho úmyslem — coby zdánlivě nezaujatého odborníka — bylo posoudit potenciál znakového jazyka podle čtyř jím vytyčených kritérií: „1) jako prostředek vzájemného dorozumívání se společností, 2) jako prostředek, jímž jedinec nabývá účasti na kulturním životě národa a vytváření nových hodnot, 3) jako nástroj myšlení, 4) jako nástroj a prostředek sebevzdělání.“⁵¹ Ve všech čtyřech kritériích Štejgerle vyhodnotil znakový jazyk kvůli jeho domnělé neschopnosti obsáhnout abstraktní pojmy v jejich celistvosti jako nevyhovující a kvalitativně podřadnější mluvené řeči. Praktickou využitelnost znakování spatřoval jedině v úplných počátcích výchovy zcela hluchého dítěte před jeho nástupem do ústavu pro hluchoněmé. Používání posuneků dospělými pak hodnotil jako element odcizující je větší nové společnosti. Chápal znakový neslyšící jako jazykovou menšinu, ovšem v negativním slova smyslu. Použil při tom analogii českých dělníků pracujících v cizině, kteří se mezi sebou dorozumívali česky a jejichž kulturní úroveň bez vnějších podnětů stagnovala. Cizí jazyk tamní národnostní většiny pak neobratně využívali pouze při uspokojování základních potřeb a nikoli k proniknutí do tajů kultury. Neslyšící se tedy podobně jako uzavřená komunita dělníků v zahraničí sami zříkali přináležetosti k celku a ochuzovali se o jeho kulturu.⁵²

49 Eva TESÁRKOVÁ, *Hovoříme o sobě*, *Práce invalidů* 1, 1950, č. 3, s. 67.

50 TÁŽ, *Sosna*, Praha 2002.

51 Ladislav ŠTEJGERLE, *Slovo nebo posunek?*, *Práce invalidů* 1, 1950, č. 4, s. 76–77, zde s. 76.

52 Tamtéž, s. 77.

Nesouhlasné reakce na sebe nenechaly dlouho čekat. V květnovém čísle *Práce invalidů* se do korekce Štejerleho názorů pustil Jan Myška. V první řadě sice uznal prospěšnost mluvení pro osoby se sluchovým postižením, ovšem připomněl, že „[n]e každý neslyšící je nadán dokonalou bystrostí zraku i mozku, aby byl schopen běžně odezírat, a ne každá ústa slyšících se při mluvení utvářejí tak plasticky, aby mluva byla odezíratelná. Z toho lze usoudit, jak namáhavé je odezírání a proč neslyšící si rád zaposunkuje všude, kde k tomu má příležitost.“⁵³ O nenahraditelnosti a oblíbenosti posunkové řeči ve společenském styku mezi neslyšícími pak blíže referoval na základě svých osobních zkušeností: „[n]eslyšící vyhledávají svoji společnost. A tam přijde posunková řeč k dokonalému uplatnění. Od souseda k sousedu, od stolu ke stolu, přes celý sál pohybují se ruce vypravěčů, a žádné námitky estetika či důsledného školometa ty pohyby nezastaví.“⁵⁴ Popularitu a aktivní používání posunků neslyšícími i přes jejich oficiální vytěsnění ze škol a trestání žáků za jejich používání považoval Myška za projev životaschopnosti a nezdolnosti tohoto způsobu komunikace. Argumentaci mnohých oralistů — vyčítajících znakovému jazyku neuspořádanost a nejednotnost — pak postavil na hlavu, když „anarchičnost“ znakového jazyka připsal na vrub právě zákazům a vytěsnění jazyka do polooficiální sféry. V neposlední řadě se přimlouval za důslednější diferenciaci hluchoněmých dětí, z nichž ti beze zbytků sluchu či s jinými komplikacemi při učení by mohli přejít na speciální ústavy s výukou ve znakovém jazyce.

Do poněkud radikálnější polemiky se Štejerlem se pak pustil v následujícím čísle časopisu sám ústřední tajemník ÚJI Jan Tomáš Auředníček. Oproti Myškovu, který na Štejerleho reagoval coby insider komunity neslyšících, Auředníček oponoval z pozice marxisty. Svůj stylisticky a odborně vytríbený text doprovodil odkazy na významné lingvisty Wilhelma Wundta a Františka Jílka-Oberpfalcera, „tradiční“ pedagogické autority, například Komenského, i dobově frekventovaná „esa“ z řad marxistů, zejména Stalina či Engelse. Právě citátem z Engelseva eseje *Podíl práce na polidštění opice* otevřel svou úvahu o tom, zda je v procesu výchovy hluchoněmých směřováno v první řadě k mluvení, či k budoucímu pracovnímu uplatnění. Primát přikládal spolu s klasikem kolektivní užitečnosti. Dle Auředníčka se tehdejší školství hluchoněmých přehnaně orientovalo pouze na rozmluvení jedince. Kritizoval nezpůsobilost orální metody k tomu, aby hluchoněmým dětem předala — vedle dovednosti odezírat a mluvit — dostatečné množství znalostí.⁵⁵ Jednostranně zaměřený oralistický dril dle Auředníčka neslyšící děti nikoli integroval, ale — s odkazem na Stalinovu definici národa jako společenství sdílejícího společnou kulturu — naopak svou neschopností předat jim kulturní dědictví je z národního těla vyděloval.⁵⁶ Ve vzetí posunků na milost na školách a ústavech pro hluchoněmé coby výpomocného nástroje tak spatřoval ze-fektivnění snah o jejich „znormalizování“. Dětem hluchým od narození či prelingválně ohluchlým totiž bylo dle Auředníčka možné předávat znalosti a seznamovat je s významem pojmů nejlépe za součinnosti mluveného a znakového (tj. jejich „mateřského“)

53 Jan MYŠKA, *Posunková řeč neslyšících*, *Práce invalidů* 1, 1950, č. 5, s. 100–101.

54 Tamtéž, s. 101.

55 Jan T. AUŘEDNÍČEK, *Slovo i posunek!*, *Práce invalidů* 1, 1950, č. 6, s. 126–129, zde s. 126.

56 Tamtéž, s. 128.

jazyka. Argumenty oralistů o podřadnosti posunkování tajemník ÚJI uznal, ale svým způsobem je označil — obdobně jako Myška — za spoluvíníky daného stavu. Příčinu nerozvinutosti znakového jazyka přímo spojoval s dřívějším vykořisťováním neslyšících a vyzval odborné učitele, aby se spolu s činovníky ÚJI podíleli na odstranění těchto „křivd po kapitalistickém řádu“.⁵⁷ Auředníčkův poměrně radikální článek mířil v jistém ohledu i do vlastních řad. Ještě ve spojitosti se Stalinovou koncepcí národa dal jasně najevo, že sluchově postižení by se neměli přehnanou fixací pouze na posunky izolovat od většinového národního kolektivu: „Může být uvažováno o větším rozsahu použití gestikulace v [ústavech], ale vyloučit z něho mateřštinu [tj. češtinu či slovenštinu, pozn. aut.] úplně, bylo by velmi závažným klopytnutím. Nechceme přece vytvářet nakonec zvláštní národ Neslyšících!!!“⁵⁸ Poselství bylo jasné — znakový jazyk bylo třeba vnímat primárně jako pomocníka v integraci do národního těla, nikoli naopak jako příznak jazykové nebo kulturní odlišnosti.

Reakce Myšky a Auředníčka na Štejgerleho článek představují pomyslné překročení Rubikonu. Ve veřejném prostoru se objevila explicitní kritika a volání po revizi stávající metodiky vzdělávání hluchoněmých dětí, což bylo novum proti dosavadní opatrné a v zásadě pozitivně orientované propagaci posunků. To nemohlo ze strany oralistů pochopitelně zůstat bez reakce. Na začátek srpna 1950 proto bylo svoláno do Ivančic setkání odborných učitelů ze všech československých ústavů pro hluchoněmé, na němž se dotyční měli poradit o dalším postupu. Zcela neočekávaným „zásahem shůry“, jenž značně rozšířil jejich protiznakovací argumentační arzenál, se stalo čtvrtěční vydání *Rudého práva* ze dne 3. srpna 1950. V něm byla československá veřejnost seznámena s aktuálně probíhajícím rozruchem v odborné, zejména jazykovědné komunitě v Sovětském svazu.⁵⁹ O vpravdě paradigmatické zemětřesení se postaral Stalin, když reagoval na výzvu několika mladých sovětských lingvistů, aby se vyjádřil k otázce marxismu v jazykovědě.⁶⁰ Poselství Stalinových dopisů jazykovědcům bylo na první pohled jednoznačné. Do té doby dominantní pojetí sovětské lingvistiky — marrismus — bylo Stalinem označeno jako chybné a odporující marxismu. V jednom z dílčích bodů pak označil Stalin „jazyk slov“ či též „zvukový jazyk“ za „jediný jazyk lidské společnosti schopný sloužit jako plnocenný dorozumívací prostředek lidí“. Zvukový jazyk dále interpretoval jako „v dějinách lidstva jednu ze sil, které pomohly lidem oddělit se ze světa zvířat, vyniknout nad něj, sjednotit se ve společnosti, rozvinout své myšlení, organizovat společenskou výrobu, vést úspěšný boj s přírodními silami a dosáhnout takového stupně pokroku, na kterém jsme nyní“. Naproti tomu označil za chybné považovat blíže neurčený „jazyk gest“, či v názvosloví marrismu „ruční jazyk“, za jakkoli rovnocenný jazyku slov.⁶¹ Stalinovy dopisy

57 Tamtéž, s. 129.

58 Tamtéž, s. 127.

59 *Dopis soudruhu Sanžejovi, Dopis soudruhům D. Bělkinovi a S. Furerovi, Dopis soudruhu A. Cholopovovi, Rudé právo* 30, 3. 8. 1950, č. 182, s. 3.

60 Originální text uveřejněný v *Pravdě* dne 20. 6. 1950 je dostupný online: česky — <http://sas.ujc.cas.cz/archiv.php?art=636> [náhled 4. 5. 2023]; anglicky — <https://www.marxists.org/reference/archive/stalin/works/1950/jun/20.htm> [náhled 4. 5. 2023].

61 *Dopis soudruhům*, s. 3.

otřáslы nejen českou lingvistikou,⁶² ale především zasáhly i do podzimní fáze debaty *slovo, nebo posunek*. Jednalo se o fázi argumentačně nejvyhrocenější a co do počtu příspěvků a účastníků nejhojnější.

„MOTYKOU PROTI TRAKTORU“

Září 1950 lze bez větší míry přehánění označit za ofenzívu oralistů. *Práce invalidů* věnovala prostor k vyjádření odborným učitelům, kteří se předcházející měsíc radili v Ivančicích. Za celý svůj kolektiv se takřka tradičně vyjádřili ve prospěch mluvené řeči, umožňující abstraktně uvažovat a syntakticky lépe pojímat okolní svět, zatímco posunky co do míry abstrakce a přesnosti sdělení nebyly dle jejich názoru s to v moderní době obstát a vše musely dlouze a často nepřesně „opisovat“. Přibyl ale nový argument podporující jejich teze: „V této souvislosti můžeme upozornit na dopis J. V. Stalina soudruhům D. Bělkinovi a S. Furerovi ze dne 22. července 1950, který byl zaslán jako příspěvek k diskusi o jazykovědě, v němž J. V. Stalin přirovnává ‚jazyk gest‘ k motyce a ‚zvukový jazyk‘ k soudobému pásovému traktoru s pětiradlicovým pluhem a traktorovou sečkou.“⁶³ K iniciativě jednotné organizace invalidů ve věci kodifikace znakového jazyka v podobě slovníku se vyjádřili skepticky. Varovali před vytvářením syntetického, umělého znakového jazyka, k němuž by pokusy o kodifikaci jinak „přirozené“ a živelné posunkové řeči mohly dle nich snadno sklouznout. Odkázali při tom na francouzské pokusy v 19. století, které dle nich vyústily do slepé uličky vzdělávání hluchoněmých a uzavíraly hluchoněmé do „ghetta osob stejně postižených“.⁶⁴ Jinak ale reakce učitelů nepřinesla v zásadě nic nového.

S poněkud zajímavější reakcí na kritiku svého prvotního článku přišel Ladislav Štejerle. Oproti nezaujaté sebestylizaci předchozího článku zde reagoval daleko rozhodněji ve prospěch mluvené řeči ve vzdělávání hluchoněmých a více konfrontačně, zejména vůči článku tajemníka ÚJI Auředníčka. Na Štejerleho zářijovém článku jsou nejzajímavější tři momenty. Za prvé se v jeho odpovědi plně projevil vliv Stalinových dopisů. Samu diskusi *slovo, nebo posunek* v jejich světle v zásadě označil za nadále bezpředmětnou a vyřešenou, přesto považoval za vhodnější s argumenty polemizovat a ne je šmahem shodit ze stolu. Štejerle se však jakoby mimochodem nyní uchýlil k užívání pojmu „gestikulační řeč“ (opět s jasným odkazem na Stalinovy dopisy) a jazykovědné autority, k nimž odkazoval Auředníček, označil za „překonané a ideologicky nevyhovující“.⁶⁵

Druhým klíčovým bodem Štejerleho reakce bylo důrazné ohrazení proti Auředníčkově tvrzení o tom, že se dětem vzdělávaným orální metodou dostává jen 27–30 % elementárních znalostí ve srovnání s dětmi slyšícími. To údajně pramenilo z tajemníkovy naprosté neznalosti ústavního prostředí. Naopak, s odvoláním na samotnou

62 K. JASTŘEMBSKÁ, *Kritika strukturalismu*, s. 18.

63 „Sekce učitelů hluchoněmých“, *Učitelé hluchoněmých k otázce posunkové řeči*, *Práce invalidů* 1, 1950, č. 9, s. 198–200.

64 Tamtéž, s. 198–199.

65 Ladislav ŠTEJGERLE, *Ano — slovo i posunek!*, *Práce invalidů* 1, 1950, č. 9, s. 195–196.

produkcí časopisů ÚJI, v níž byli neslyšící představováni jako zcela kompetentní a úspěšní pracující, autor tvrdil, že drtivá většina absolventů se dobře uplatňovala jako dělníci, rolníci, ale také jako umělci či vedoucí pracovníci v administrativě.⁶⁶ Nutno podotknout, že v tomto ohledu byla Štejgerleho vzletná slova o nemanuálně pracujících spíše rétorickým obratem. Sám jistě dobře věděl, že naprostá většina absolventů ústavů pro hluchoněmé končila v manuálních profesích. Koneckonců o tom jen o několik týdnů později psal oralistický časopis *Obzor hluchoněmých*.⁶⁷

Třetí moment představuje nová narativní taktika. Možná v reakci na Myškovu argumentaci vlastní empirickou zkušeností a emočním prožíváním celé záležitosti samotnými neslyšícími přišel Štejgerle s něčím obdobným. Článek doprovodila fotografie s titulkem „Po prázdninách se opět děti setkaly se svým učitelem“, na níž mohli čtenáři spatřit dvě šťastně vypadající děti v objetí s taktéž se široce usmívajícím mužem, jímž byl s největší pravděpodobností sám Štejgerle.⁶⁸ Názorná ukázka vřelého citového pouta mezi žáky a učitelem měla otupit výpady snášené na hlavy odborných učitelů, jež jim vyčítaly údajně přehnanou přísnost, zejména v případech trestání posunkujících dětí. Štejgerle se také odvolával na hlasy rodičů hluchoněmých dětí, z nichž byly dle něj patrné „obavy z toho, aby se [v ústavech, pozn. aut.] místo řeči nenaučily ukazovat“. Tvrdil, že tyto rodiče nebylo možné podezírat z předpojatosti, nezavševčenosti či snad vypočítavosti. Jejich obavy naopak údajně svědčily o jejich „zdravém instinktu, kterým vycítili, že přílišným přimknutím k řeči gestikulační se obvykle u dítěte (a u dospělého též) ztrácí chuť k mluvení a důsledkem toho pak je do určité míry vyřazení postiženého ze společnosti lidí slyšících se všemi společenskými důsledky.“⁶⁹ Předznamenal tak vstup rodičů i samotných mluvících neslyšících do diskuse, neboť začaly zaznívat také jejich hlasy, hájící orální metodu.

Tím prvním byl článek *Slovo především!* z pera výše představené Evy Tesárkové, novopečené aktivistky invalidního hnutí a po několik měsíců již pravidelné přispěvatelky do *Práce invalidů*. Pozoruhodný byl hned jeho úvod, v němž možná překvapivě na adresu Myšky a Auředníčka podotkla: „Nevím, zda [tito] autoři byli neslyšící, a proto bych k tomu chtěla podotknout něco sama.“ Z věty lze vyčíst mimo jiné to, že se patrně nikdy nesešla a vlastně ani neznala vůdčí osobnosti organizace, v níž se angažovala — jak tělesně postiženého ústředního tajemníka Auředníčka, tak desítky let aktivního sluchově postiženého Myšku. Zato váhu svého názoru vzápětí zdůraznila zmíněním vlastního sluchového postižení. Sama se i mezi neslyšícími pohybovala a konstatovala, že mnoho z nich se mezi sebou skutečně dorozumívalo primárně posunky. Přisoudila to nicméně jejich čisté pohodlnosti.⁷⁰ Cena, která za to byla podle Tesárkové placena — vyčleňování z kolektivu slyšících a komunikační problémy při styku s nimi — byla dle ní příliš vysoká. Nesouhlasila se zaváděním

66 Tamtéž.

67 Marie VESELÁ, *Výchova naší mládeže*, *Obzor hluchoněmých* 31, 1950, č. 10, s. 1.

68 Srov. Osobnosti města Lipník nad Bečvou — Ladislav Štejgerle, dostupné online: <https://www.mesto-lipnik.cz/stejgerle-ladislav/d-1069/p1=2223> [náhled 4. 5. 2023].

69 L. ŠTEJGERLE, *Ano*, s. 195–196.

70 Eva TESÁRKOVÁ, *Slovo především!*, *Práce invalidů* 1, 1950, č. 9, s. 197–198.

posunků do škol, sama je odmítala používat a k témuž vyzývala i ostatní neslyšící: „Přála bych si, aby všichni neslyšící přijali můj článek v dobrém. Neodsuzuji posunek, ale stavím jej až na poslední místo jako výpomoc z nouze. Naučte se všichni odezírat a mluvit! Trochu té námahy se vyplatí. Budete mít možnost žít společenským životem s každým, nejen s neslyšícími nebo s těmi, kdož ovládají posunek.“⁷¹ Problémem stanoviska Evy Tesárkové, jak jí bylo později vyčteno, však bylo, že svou specifickou zkušenost — ohluchnutí v mladém věku, kdy již mluvila — vztahovala na všechny neslyšící. Normativ spisovné řeči, který měla zvnitřněný a k němuž se upínala coby k prostředku, jenž jí pomáhal přiblížit se ke kolektivu slyšících, považovala za univerzálně platný. O existenci alternativního nazírání na postižení (jakožto na jinakost) a neslyšící (jako na jazykovou menšinu) prokazatelně věděla, pouze je po celý svůj život odmítala.⁷²

Říjnové číslo pak věnovalo prostor reakci zastánců posunků, a to analogicky jak z řad „profesionálních“ neslyšících aktivistů, tak „obyčejných“ invalidů. Druzí zmínění, mezi něž patřila například ohluchlá dopisovatelka Jiřina Vecková, se vymezovali proti nedávnému vystoupení Evy Tesárkové. Vyčetla jí zjednodušené nazírání na problematiku v tom smyslu, že svou vlastní poměrně specifickou zkušenost vztahovala i na jiné neslyšící.⁷³ Vedle toho Vecková otevřela doposud opomíjenou otázku — špatné schopnosti velké části neslyšících srozumitelně psát česky a porozumět písemnému textu. Hlas Veckové k problematice čtení a psaní ovšem zůstal v diskusi osamocen. Další z přispěvatelů, ohluchlý Karel Lípa, zaměřil svou pozornost na téma v diskusi doposud opomíjených osob — těch, kteří přicházeli o sluch v pokročilém věku a pro něž již bylo prakticky nemožné naučit se odezírat. Za situace, kdy sluchadla a další sluchové kompenzační pomůcky byly poměrně vzácností, hodnotil pozitivně praktičnost posunků, jelikož ty se i starší lidé poměrně snadno naučili. Tito ohluchlí však těžce nesli problém stigmatizace znakování na veřejnosti, což Lípa považoval za relikv minulosti, jenž bude v socialismu odstraněn.⁷⁴

V říjnu se do diskuse poprvé veřejně zapojil do té doby spíše vyčkávající Josef Zeman. Jeho vystoupení patří k nejpozoruhodnějším. Zpočátku možná překvapivě zdůraznil, že alfou a omegou ve vzdělávání hluchoněmých by skutečně mělo být vedení dětí k mluvené řeči, „protože nikdo nemůže žádat, aby slyšící uměli znakovou řeč“. Vzápětí ovšem podrobil kritice nikoli samotnou ideu oralismu, ale nedokonalost dané metody. Praxi posunkování, stejně jako existenci komunit neslyšících a jejich zájmových organizací pak Zeman interpretoval jako snahu neslyšících kompenzovat neschopnost stávající orální metody splnit svůj ideologický záměr — vyvést neslyšící ze sociální izolace skrze odstranění komunikační bariéry mezi nimi a slyšícími.⁷⁵ Za situace, kdy orální metoda nebyla schopna uspokojivě „normalizovat“ neslyšící skrze

71 Tamtéž, s. 198.

72 „Když někde čtu, nebo odezírám prohlašování, že sluchově postižení jsou menšina, tak dostávám nepřekonatelný vztek. [...] Nejsem žádná menšina, ale Češka.“ E. TESÁRKOVÁ, *Sosna*, s. 61.

73 Jiřina VECKOVÁ, *Odezírání je pouhé hádání ze rtů*, *Práce invalidů* 1, 1950, č. 10, s. 223.

74 Karel LÍPA, *Neodmítejte posunkovou řeč*, *Práce invalidů* 1, 1950, č. 10, s. 222.

75 Josef ZEMAN, *Význam posunkové řeči v praktickém životě*, *Práce invalidů* 1, 1950, č. 10, s. 223.

mluvenou řeč, bylo dle Zemana na místě hledat jinou cestu. Tu spatřoval nikoli v hlasité řeči, ani bezprostředně v užitečnosti národnímu kolektivu — která u absolventů ústavů hluchoněmých spočívala většinou v manuální práci. Cestu, jak neslyšící vymanit z okrajového společenského postavení v nově budované společnosti, spatřoval Zeman v tom, že škola dá hluchoněmým dětem stejné znalosti, dovednosti a civilizačně-kulturní základ jako „běžná škola“ zprostředkovávala dětem slyšícím. Jak ale bylo v průběhu této studie již zmíněno, penzum znalostí, které si hluchoněmé děti ze škol odnášely, zůstávalo při používání čistě orální metody zcela nedostačující.⁷⁶ Zeman narážel na praxi, kterou potvrzují i někteří pamětníci — slovní zásoba a tedy i schopnost hluchoněmých dětí chápat jakoukoli složitější látku předkládanou jim v pro ně „cizí řeči“, tj. hlasité mluvě, byla žalostně malá.⁷⁷ Jinými slovy, při čistě mluveném výkladu byly děti schopny slova odezírat, na vyžádání je nahlas zopakovat, ale většině z nich nerozuměly a výklad tak postrádal na účinnosti. Cestou bylo dle Zemana doprovázení výkladu posunků: „Jelikož [...] z ústavů vycházejí děti, jejichž slovní zásoba je tak nepatrně malá a k dalšímu vzdělání nedostačující, je to jediné a jen posunková řeč, tedy jejich přirozená řeč, která jim otevírá cestu k dalšímu poznávání a vzdělání.“ Kromě lepší pochopitelnosti pak kombinací mluveného a znakového výkladu přisuzoval i vyšší tempo. Základním předpokladem, jehož ambicióznosti a obtížné prosaditelnosti si byl Josef Zeman vědom, bylo, aby se odborní učitelé a ideálně i slyšící rodiče hluchoněmých dětí naučili posunkovat.⁷⁸

V diskusi slovo, nebo posunek představuje Zemanův článek nejoriginálnější a nejdále jdoucí koncepci. Budoucí „král tlumočnicků“ ovšem nebyl žádným fantastou — k jejímu realizování podnikal konkrétní kroky. Stačí připomenout jeho práci na slovníku znakového jazyka, jehož kompletaci nepřerušila ani kritika, respektive sebekritika Zemanova spolupracovníka prof. Skaličky za dřívější přihlášení se k marxismu a někdejší tvorbu v duchu lingvistického strukturalismu.⁷⁹ Na konci roku 1950 bylo dokončeno a následně dáno do tisku ukázkové číslo slovníku posunkové řeči s několika sty znaky.⁸⁰ Vyčerpávající práci na slovníku měl Zeman v úmyslu vyrazit z ruky argument, který odborní učitelé hluchoněmých předkládali proti jeho nápadu, aby se učili znakovat. Ten zněl na počátku padesátých let, stejně jako v následujících dekádách, takto: „z čeho se máme znakový jazyk učit, když není ani kodifikován, a chybí být jen základní slovník či učebnice?“⁸¹ Zemanovu ideu je ale především možné vnímat jako projev konkrétních dobových představ o možném směřování — zde vzdělávání hluchoněmých dětí — v měnící se společnosti, jako ukázkou toho, co bylo možné artikulovat, co bylo považováno za (výhledově) reálně uskutečnitelné. Zemanem představená idea emancipace nikoli skrze mluvu nebo jakoukoli pracovní

76 „Denně vidíme takové mezery a takové nedostatky, že se marně tážeme, zda orální metoda dává neslyšícím dětem alespoň minimum vzdělání a zda je schopna objasnit jim povšechné znalosti, které se očekávají od člověka průměrně vzdělaného. O to nám jde.“ Tamtéž.

77 Rozhovor s Jaroslavem Paurem vedl Pavel Šinkovec, červenec 2021, osobní archiv autora.

78 J. ZEMAN, *Význam*, s. 223.

79 Vladimír SKALIČKA, *Ke kritice strukturalismu*, *Tvorba* 20, 18. 10. 1951, č. 42, s. 1011–1012.

80 Rudolf TYL, *Slovo nebo posunek*, *Práce invalidů* 2, 1951, č. 4, s. 74–76, zde s. 74–75.

81 Rozhovor s Jaroslavem Paurem vedl Pavel Šinkovec, červenec 2021, osobní archiv autora.

užitečnost, ale skrze individuální vzdělání, jež ve výsledku bylo ku prospěchu všem, předběhla svoji dobu.

Poslední dva měsíce roku 1950 už žádné inovativní příspěvky ani dramatické zvraty nepřinesly. V *Práci invalidů* i *Obzoru hluchoněmých* se dále objevovaly hlasy zastánců i odpůrců oralismu, nyní již převážně z řad samotných „obyčejných“ neslyšících. Našly se mezi nimi i do této doby zcela opomíjené osoby — hluchoněmé děti a mladiství, žáci škol a ústavů. Byl to přinejmenším případ autorky, jež se podepsala jako „Patnáctiletá“, občanským jménem Věra Procházková. V článku s titulem *Neslyšící — nebojte se mluvit!* představila svůj životní příběh — diagnózu hluchoty ve dvou letech, následně výchovnou péči na několika ústavech pro hluchoněmé a nynější studium na „normální“ střední škole spolu se slyšícími spolužáky. „Patnáctiletá“ vyjádřila svou vděčnost a obdiv k osobnostem, které z ní pomohly udělat běžnou mladou dívku⁸² — šlo zejména o foniatra dr. Seemana nebo ředitele ústavu pro hluchoněmé Prinicha. Napříč textem opakovaně zdůraznila, že se tak podařilo pouze díky orální metodě a důslednému zdržování se posunkování. V závěru pak v duchu Evy Tesákové vyzývala ostatní neslyšící k témuž.⁸³

Pro ilustraci šířky argumentačního repertoáru oralistů pak lze zmínit ještě jeden podzimní příspěvek. Odborný učitel z pražského ústavu pro hluchoněmé Jaromír Flégl, jenž byl již zmíněn výše v souvislosti s odmítáním vměšování rodičů a aktivistů do organizace vzdělávání ve dvacátých letech, prokázal, že ze svých krajně oralistických pozic necouvl za čtvrt století ani o píď. V říjnovém *Obzoru hluchoněmých* se podepsal pod článek s názvem *Jazyka dar svěřil nám Bůh*, v němž se vyjádřil o nadřazenosti mluvení oproti znakování a paternalistické úloze pedagogů coby „zachránců“ žáků „v jejich nešťastném osudu“. Ne až tak obsah sdělení, ale především slovník a vyzývané autority musely v době vydání článku — v listopadu 1950 — působit již poněkud cizorodě: „Správné je vypěstovat dar jazyka, svěřeného nám Bohem, k největší lidské dokonalosti. Možné to je, jen chtít. Pustit se do toho a nepovolit!“⁸⁴ Fléglova neústupnost byla projevem širší tendence. Během podzimní konfrontace prokázali účastníci diskuse mnoho, jen ne schopnost či ochotu dosáhnout v přetřásané otázce kompromisu. V listopadu tak padlo v redakci *Práce invalidů* rozhodnutí o dočasném přerušení diskuse. Představenstvo ÚJI pak požádalo inspektora Františka Ludvíka o svolání mezioborové porady s účastí obou znesvářených táborů a státních úřadů za účelem projednání a posouzení celé věci, případně vyvození praktických závěrů.⁸⁵ Ludvík jejich návrhu vyhověl.

82 „Nyní jsem šťastna a mám radostný život, neboť se všeho účastním. Chodím do divadla i na opery, do biografu a na výstavy, cvičím a ráda tančím. Hrozně ráda chodím do školy a mezi spolužačkami mám dobré přítelkyně. Že i ony jsou se mnou spokojeny je vidět z toho, že mi svěřily různé školní funkce.“ „PATNÁCTILETÁ“, *Neslyšící — nebojte se mluvit!*, *Práce invalidů* 1, 1950, č. 11, s. 246.

83 Tamtéž.

84 Jaromír FLÉGL, *Jazyka dar svěřil nám Bůh*, *Obzor hluchoněmých* 31, 1950, č. 10, s. 1–2.

85 František LUDVÍK, *Slovo či posunek*, *Práce invalidů* 1, 1950, č. 12, s. 267–268.

JALOVÉ FINÁLE DISKUSE

Dne 13. března 1951 se v Praze konala dlouho očekávaná porada za účasti zástupců MŠVU, Ministerstva práce a sociální péče (dále MPSP), VÚP, Sociodiagnostického ústavu (dále SDÚ), Logopedického ústavu, Krajského pedagogického sboru, ÚJI, Výmolova spolku, sdružení rodičů a přátel (dále SRPŠ) obou pražských ústavů pro hluchoněmé, Kroužku rodičů a přátel neslyšících dětí, redakcí *Práce invalidů* a *Obzoru hluchoněmých* a dvou tlumočnicků do znakového jazyka. Existují dvě zprávy o průběhu jednání, posléze publikované právě ve zmíněných časopisech. Obě se k průběhu vyjadřují tendenčně v závislosti na svých autorech — R. Tylovi, respektive A. Příbáňové-Sojkové.⁸⁶ V akcentech a některých detailech se také liší, při jejich srovnání lze ale bezpečně zobecnit, že argumenty z tehdy již rok probíhajícího sporu byly v zásadě znovu zopakovány a nových podnětů padlo jen málo.

Prakticky nikam neposunuli svou linii zastánci stávající metody vzdělávání, mimo jiné odborní učitelé Václav Prinich, Stanislav Svačina a Václav Souček, skrze zaslaný dopis foniatr Miloslav Seeman, zástupci SRPŠ ústavů pro hluchoněmé Příbáňová-Sojková, Drda a Vebrová nebo funkcionář Výmolova spolku Melichar Bednařík. Hned v několika jejich vystoupeních znovu zazněl argument Stalinových dopisů o jazykovědě. Zástupce ÚJI a její ústřední tajemník Auředníček na tyto výpady zareagoval precizně připraveným rozbohem dopisů, v němž prokázal svou orientaci v marxisticko-leninské konceptualizaci světa. Výpady do určité míry obrátil proti jejich původcům, když na konkrétních pasážích v dopisech či jiných Stalinových dílech poukázal na zvlgarizovanou, nepřesnou nebo zcela účelovou povahu výkladu Stalinových myšlenek ze strany oralistů.⁸⁷

Ve prospěch zavedení posunků do škol pak vystoupili — a svůj postoj v zásadě také spíše zopakovali — vedle Auředníčka také aktivisté Jan Myška, Josef Zeman a manželé Kladivovi. Svou premiéru v diskusi si odbyl i František Gottwald, jenž nevystupoval coby činovník ÚJI, ale jako „neslyšící úderník z Brna“. Vystoupil také někdejší matador aktivismu neslyšících Bohumil Bažil, jenž k revizi orálního dogmatismu vyzval ve stejném duchu, jako již v meziválečné době. Zejména dvě vystoupení zastánců posunkování vyvolalo emotivní reakce. Prvním bylo Auředníčkově svědectví, v němž tlumočil názory nejmenovaných absolventů ústavů o tom, „že vztah hluchoněmých k bývalým učitelům se často mění v nenávisť. Důvod podle něho tkví v orální metodě — učitel zůstává v pozici nadřízeného.“⁸⁸ To se pochopitelně setkalo s překvapenou a odmítavou reakcí dotčených přítomných učitelů. O druhé vypjaté vystoupení se postarala předsedkyně Kroužku rodičů a přátel neslyšících dětí paní Kladivová, matka neslyšícího chlapce. Sdílela zkušenost svou vlastní a dalších rodičů tehdy již dospělých neslyšících. Dle zprávy uvedla, že „orální metoda nedala jejich dětem takovou průpravu, aby se mohly uplatňovat v normálním praktickém životě,

⁸⁶ R. TYL, *Slovo nebo posunek*, s. 74–76; A. PŘIBÁŇOVÁ-SOJKOVÁ, *Slovo nebo posunek*, *Obzor hluchoněmých* 32, 1950, č. 4, s. 1–2.

⁸⁷ Jan T. AUŘEDNÍČEK, *Posunková řeč hluchoněmých z hlediska Stalinových dopisů o jazykovědě*, *Zpravodaj ÚJI* 2, 1951, č. 3, s. 1–3.

⁸⁸ A. PŘIBÁŇOVÁ-SOJKOVÁ, *Slovo nebo posunek*, s. 2.

a trpce litovali toho, že na popud učitelů zabraňovali svým dětem zdokonalovat se v posunkové řeči a že sami se této řeči neučili a neumožnili svým dětem větší vzdělání. Přiznali se, že v době, kdy jejich děti navštěvovaly školu, zastávali stejný názor jako dnešní zástupci rodičů neslyšících žáků.⁸⁹ O reakci přítomných rodičů hájících orální metodu se zprávy nezmiňují.

Stanoviska zástupců ministerstev a prizvaných výzkumných a jiných ústavů byla oběma zprávami hodnocena rozdílně, rozhodně ale nikoli jednoznačně. To byl především případ referentky MPSP S. Teplé a dr. Novákové ze SDÚ, jejichž postoj byl hodnocen jako neutrální, případně lehce ve prospěch reformy. Zástupci VÚP Doležal a Jelínek se — podobně jako jejich zde nepřítomný, ale v diskusi aktivní kolega Štejgerle — profilovali jako zastánci stávajícího modelu. Doležalův výstup stojí za pozornost z jednoho jediného důvodu — zatímco do té doby bylo v diskusi odkazováno vždy k vývoji českého prostředí, případně k Milánskému kongresu v roce 1880, Doležal vůbec poprvé odkázal na legislativu a praxi uplatňovanou v Sovětském svazu: „Zmínil se [...] o usnesení Všeruského sjezdu pracovníků v péči o hluchoněmé v roce 1938, který kritizoval odchylky od ‚čisté orální metody‘. Jeho kritika [sjezdu sovětských učitelů] však byla nesprávně vyložena, a proto došlo k uvolnění v užívání posunků. Tuto skutečnost velmi kriticky odsuzuje příručka z r. 1948.“⁹⁰ Poznámka následně v diskusi poněkud zapadla, respektive Auředníček ji odbyl s tím, že diskuse v SSSR se týkala něčeho jiného, kdežto v Československu dle Auředníčka „dnes bojujeme proti dogmatu, [k čemuž jsme] povinni jako socialisté a komunisté“.⁹¹ Ústřední tajemník ÚJI byl patrně seznámen se situací v SSSR. Historička Claire Shaw, která mapovala dějiny tamní organizace neslyšících, zmíněný spor mezi zástupci ústavů, surdopedagogy, defektology a tamním ministerstvem sociální péče interpretuje podobně jako Auředníček spíše jako diskusi o definování sluchového postižení u dětí, jejich klasifikaci a také diferenciaci ústavů než jako úvahu o orální metodě.⁹²

Po vystrídání všech mluvčích a s příchodem večera se závěrečného slova zhostil František Ludvík. Obě zprávy referující o průběhu porady hodnotí jeho pozici jako nezaujatou; po celou dobu se snažil svým moderováním přispět k nalezení kompromisní pozice. Za sebe výsledek debaty spatřoval ve dvou bodech: „1) orální metoda je nezbytný předpoklad pro zapojení hluchoněmých do budovatelského kolektivu a 2) posunková řeč jako pomocný prostředek je nutná, zejména u menších dětí a kde to jinak nejde z jiných důvodů.“⁹³ Jednání bylo následně Ludvíkem kvůli pokročilé hodině ukončeno. Obě strany byly z debaty, která nepřinesla žádný průlom, rozčarovány. Velmi obecný a neurčitý vývod z diskuse, přednesený v závěru Františkem Ludvíkem, totiž neznamenal prakticky nic. Formální pozice posunků jakožto pomocné metody v případech, které si to vyžadovaly, totiž již byla zakomponována ve stávajících školských předpisech — v případě zvláštních škol pro hluchoněmé

89 R. TYL, *Slovo nebo posunek*, s. 76.

90 A. PŘIBÁŇOVÁ-SOJKOVÁ, *Slovo nebo posunek*, s. 1.

91 Tamtéž, s. 2.

92 Claire L. SHAW, *Deaf in the USSR. Marginality, Community, and Soviet Identity, 1917–1991*, Ithaca 2017, s. 114–120.

93 A. PŘIBÁŇOVÁ-SOJKOVÁ, *Slovo nebo posunek*, s. 2.

s přidruženým jiným, nejčastěji intelektuálním postižením.⁹⁴ Z návrhů, které ÚJI ústy Auředníčka na poradě podala, nebylo vyhověno žádnému. Už s přihlédnutím k neuspokojivému výsledku schůze zůstává otázkou, proč nebylo na březnové setkání navázáno další poradou. Odpověď bohužel není zcela jasná ani ze zmíněných zpráv, ani z torzovitě dochovaných archivních materiálů MŠVU z daného období.

EPILOG

Oralisté mohli být s výsledkem diskuse *slovo, nebo posunek* podle všeho spokojeni. Československé školství pro hluchoněmé děti nedoznalo po březnu 1951 žádných formálních proměn. Přesto ještě několik měsíců po poradě zaplňovaly stránky *Obzoru hluchoněmých* články odsuzující pokus o zavedení znakování do škol, zpochybňující pokus o sestavení slovníku posunkové řeči, varující před tím, aby se výhradně znakovující separátně sdružovali, či jen velebící přednosti orální metody. Byla to ovšem labutí píseň jak časopisu (jeho poslední číslo vyšlo v červenci), tak celého Výmolova spolku. Organizace, jež v roce 1949 sdružovala sto dvacet šest členů z řad expertů i rodičů a v pounorovém období převáděla — formálně dobrovolně — svůj majetek na stát či národní správu, se v důsledku vydání striktního spolkového zákona roku 1951 usnesla na ukončení vlastní činnosti.⁹⁵ Na papíře a vlastně i ve skutečnosti spolek splnil svou historickou úlohu. Provozovatelem ústavů se stal stát a platformou pro výměnu a rozvoj expertního know-how, setrvávajícího v zajetých orálních kolejích, se staly časopisy typu *Mládež vyžadující zvláštní péče* a *Otázky defektologie*. V nich, stejně jako v řadě státních institucí, působilo mnoho osobností, které v bývalém Výmolově spolku začínaly a v období státního socialismu jeho hodnoty dále pěstovaly.

To byl případ koryfejí československé defektologie, která po roce 1953 představovala dominantní proud tuzemské speciální pedagogiky.⁹⁶ Jako nejdůležitější cíl v případě „nápravy“ sluchově postižených se objevuje naučení se mluvené řeči.⁹⁷ Prominentní autoři konstituující se defektologie — Miloš Sovák, Viliam Gaňo nebo Gabriel Rehuš — byli oralisty a členy Výmolova spolku již od třicátých let. Defektologie v jejich pojetí byla postavena mimo jiné na odmítnutí trvalosti a osudové danosti defektu — zde hluchoty. Ta musela být odborně napravitelna, nikoli vnímána jako odlišnost, s níž mohli jedinci v rámci společnosti existovat. Defektologie a s ní spřízněné obory tak v otázce škol a ústavů pro hluchoněmé věnovala pozornost jiným problémům. Akutní problém řešený dlouhodobě — prakticky po celá padesátá léta — představovala nevyhovující, respektive příliš malá diferenciacie ústavů pro hluchoněmé. Ta vedla k tomu, že v jednom zařízení byly vzdělávány děti s často velmi rozličnými

94 *Učební plán a učební osnovy (s organizačním řádem) pro školy zvláštní*, Praha 1949, s. 13.

95 AHMP, Spolkový katastr, Spolek pro péči o hluchoněmé v ČSR, sign. II/0348, kart. č. 48.

96 J. RANDÁK, *Defektní a přece socialističtí?*, s. 44–59.

97 Srov. Viliam GAŇO — Gabriel REHUŠ, *Orientačný náčrt defektkov pre výber žiakov do škol pre mládež vyžadujúcu osobitnú starostlivosť*, in: František Ludvík (ed.), *Mládež vyžadující zvláštní péče*. Sborník statí, Praha 1953, s. 21–37, zde s. 21–23; Andrea HUDÁKOVÁ, *Čeština ve vzdělávání dětí s vadou sluchu*, Praha 2009, s. 53–55.

typy (nejen) sluchových postižení, se všemi negativními dopady na průběh výuky, které to s sebou přinášelo.⁹⁸ Co se týče výukové metody, ta zůstala následující deseti-letí, vlastně po celou dobu existence státního socialismu, v zásadě nepřehodnocena. Ozvuky diskuse *slovo, nebo posunek* sice pronikly do některých odborných prací, šlo však jen o výhrady k dílčím aspektům orální metody, ale jako taková zůstala nezpochybněna.⁹⁹ Znakový jazyk zůstával stranou odborného zájmu zcela, což kontrastovalo nejen se situací na Západě, ale například i v SSSR nebo Polsku. Česká lingvistika znakových jazyků se pak začala rozvíjet až v první polovině devadesátých let.¹⁰⁰

Jaká byla reakce ÚJI na neúspěch požadavků na posunkování ve vzdělávání hluchoněmých? Na první pohled vlažná. S výjimkou (údajných) dopisů od dvou záměrně nejmenovaných učitelů hluchoněmých uveřejněných v červenci 1951 v *Práci invalidů*, v nichž se dotyční stavěli proti výsledku diskuse a doufali v brzké přijímání posunkové řeči na školách,¹⁰¹ se otázka zavedení posunků do škol ve veřejné produkci organizace během příštích let prakticky neobjevila. Vynořila se až o řadu let později, v roce 1976 a pak znovu v letech 1983–1985, kdy probíhala jednání s odbornými učiteli a ministerstvem školství. Nutno podotknout, že vedle dalších osob se i v těchto jednáních angažovali mimo jiné Josef Zeman nebo František Gottwald.¹⁰² Za jistou snahu kompenzovat v diskusích tolik kritizované nedostatky orální metody — nízkou všeobecnou vzdělanost a slovní zásobu absolventů ústavů pro hluchoněmé — se dají označit vzdělávací kurzy (prezenční i korespondenční), večerní akademie pro dospělě neslyšící a podobné iniciativy, s nimiž zájmové komise sluchově vadných v průběhu let přicházely.¹⁰³ Zemanův projekt slovníku posunkové řeči byl v měsících po březnové poradě roku 1951 v tichosti pozastaven pro obrovskou finanční a časovou náročnost.¹⁰⁴ Práce na něm byly obnoveny až o desítky let později; dodnes používaný slovník českého znakového jazyka vyšel poprvé v roce 1988.¹⁰⁵

Znakový jazyk byl nicméně v průběhu celé existence organizace neslyšícími aktivně používán na schůzích a sportovních, kulturních i společenských akcích, a to i ve veřejném prostoru. Na prvomájových oslavách v roce 1952 došlo k prvnímu

98 Specificky např. V. GAŇO — G. REHUŠ, *Orientačný náčrt*, s. 21.

99 Dizertační práce pozdějšího nestora speciální pedagogiky Františka Kábeleho, na níž pracoval v době probíhající diskuse, se místy vyjadřuje kriticky např. k přílišné orientaci na mluvení jdoucí na úkor penzu předávaných znalostí a pojmů. Srov. František KÁBELE, *Tělesná výchova dětí s poruchami sluchu*, Praha 1951.

100 Alena MACUROVÁ, *Dějiny výzkumu znakového jazyka u nás a v zahraničí*, Praha 2008, s. 55.

101 *Posunková řeč na školách pro hluchoněmé děti*, *Práce invalidů* 2, 1951, č. 7, s. 163; *Z dopisu učitele hluchoněmých*, tamtéž, s. 163–164.

102 J. HRUBÝ, *Velký ilustrovaný průvodce*, s. 213–214; rozhovor s Jaroslavem Paurem vedl Pavel Šinkovec, červenec 2021, osobní archiv autora.

103 Jednorázové či nepravidelné konané kurzy získaly ustálenější a pravidelnější podobu ve druhé polovině padesátých let. Srov. Josef V. PIVOŇKA, *Vzdělávací příloha*, Zpravodaj Svazu československých invalidů 7, 1956, č. 1, s. 3.

104 Rozhovor s Jaroslavem Paurem vedl Pavel Šinkovec, červenec 2021, osobní archiv autora.

105 Dagmar GABRIELOVÁ — Jaroslav PAUR — Josef ZEMAN, *Slovník znakové řeči*, Praha 1988.

zachycení tlumočení pro neslyšící na filmový pás,¹⁰⁶ zahajovací i zakončovací ceremonie na Spartakiádě neslyšících v Gottwaldově v roce 1955 byla znakována Josefem Zemanem¹⁰⁷ a téhož „krále tlumočnicků“ mohla nejširší československá veřejnost sledovat od konce sedmdesátých let na televizních obrazovkách.¹⁰⁸ Zeman byl roku 1955 v Záhřebu zvolen předsedou Mezinárodní komise pro unifikaci znakového jazyka a během následujících několika let vedl práci českých, moravských a slovenských komisí zřízených k tomuto účelu.¹⁰⁹

Nelze jednoznačně posoudit, nakolik se sama diskuse podepsala na stále větším „zviditelňování“ znakového jazyka v očích československé veřejnosti. Otázce znakového jazyka se totiž souběžně začíná věnovat větší pozornost také v jiných zemích východního bloku.¹¹⁰ Ze sledované diskuse ale jasně plyne, že vehementní odpor, jaký ke znakování zaujímal odborní oralisté, nebyl univerzálním v celé společnosti. Stát v mnoha ohledech užívání znakového jazyka bez jakéhokoli problému uznával a vlastně i podporoval, například zřízením institutu soudních tlumočnicků.¹¹¹ Přistupoval k němu pragmaticky jako k regulárnímu nástroji komunikace, bez zjevných disciplinačních ambicí. Jinak tomu bylo v případě dětí se sluchovým postižením. Tam se stát vzdal autoritativního nároku na jím definovaný způsob vedení výuky až koncem devadesátých let. Poslední zhruba čtvrt století speciální pedagogiky se opět vrací k mnohosti metod, jakou české prostředí znalo počátkem 20. století.

* * *

Co lze z představené diskuse slovo, nebo posunek vyvodit k otázkám vytčeným v úvodu? Iničiátoři diskuse z řad neslyšících aktivistů vnímali revoluční období budování socialismu, akcentující emancipaci do té doby nepriviligovaných vrstev, jako vhodný čas pro revidování již čtvrt století trvající dominance oralismu. Ta se však ukázala být nadále aktuální. Stát prostřednictvím hlavního diskusního arbitra — MŠVU — sděloval, že děti a mládež, vychovávané pro život v socialistické společnosti, musí na své řízené pouti k dospělosti splnit dva základní předpoklady — naučit se společen-

106 Prvními při práci zaznamenanými tlumočnický zde byli výše zmíněný František Gottwald a Karla Bažilová, manželka Bohumila Bažila, jenž s největší pravděpodobností záznam pořídil. Video dostupné zde: www.youtube.com/watch?v=XNK53YT837I [náhled 4. 5. 2023].

107 Výstava Ústavu jazyků a komunikace neslyšících na FF UK: *Čeští Neslyšící: 1814–2014*, panely dostupné online: <https://ujkn.ff.cuni.cz/cs/aktivity/vystava-cesti-neslysici-1814-2014> [náhled 4. 5. 2023].

108 Jaroslav PAUR, *Z historie spolků a organizací zdravotně postižených — dokončení*, Mosty 19, 2018, č. 2, s. 42–44, zde s. 43.

109 Josef ZEMAN, *Jak postupuje unifikace znakové řeči*, Zpravodaj Svazu československých invalidů 7, 1956, č. 11, s. 4.

110 Anja WERNER, „Die gehörlosen Menschen sollen auch begeistert am Aufbau des sozialistischen Vaterlandes teilnehmen.“ *Gehörlosenpädagogik in Ostdeutschland, 1945–1990*, Das Zeichen; Zeitschrift für Sprache und Kultur Gehörloser 29, 2015, č. 99, s. 6–21, zde s. 19.

111 Prvním československým soudním tlumočnickem nebyl roku 1953 jmenován nikdo jiný než sám Zeman. Srov. Jan MYŠKA, *Josef Zeman — soudním tlumočnickem*, Zpravodaj Svazu československých invalidů 4, 1953, č. 2, s. 5.

sky užitečně pracovat a zároveň ovládat mluvenou řeč. Zatímco první požadavek byl zřejmý i v případě dětí bez diagnostikované „vady“ a dětí s jinými tělesnými, smyslovými nebo intelektuálními postiženími, druhý normativ se explicitně vyjevuje teprve zde. Nelze přitom klást analogii mezi znakovým jazykem a jazykem národnostní menšiny. Novým socialistickým člověkem, řádným členem pracujícího lidu, mohl být v Československu raných padesátých let vedle Slováka, Čecha, Němce nebo Maďara klidně také Řek,¹¹² přestože neuměl ani slovo česky či slovensky. Uměl ale řecky, tedy dle oralistů plnohodnotným jazykem. Tím naopak podle jejich názoru rozhodně nebyla — jak kdysi poznamenal Kutvirt — „zlodějská hantýrka“, tedy znakový jazyk. Přistoupíme-li na Foucaultovu argumentaci o tom, že moderního (tedy „normálního“) člověka a „blázna“ od sebe dělí právě vzájemná nekompatibilita jazyka,¹¹³ pak je ostré vymezení oralistů vůči znakovým neslyšícím pochopitelnější. Zdá se být totiž samozřejmé, že blázny moderní společnost nebude tolerovat, respektive těžko připustí, aby vzdělávací systém přistupoval na pravidla jejich komunikačního kódu. Z toho by se dalo usoudit, že emancipační potenciál práce byl skutečně v jistém ohledu dále limitován apriorním předpokladem ovládnutí mluveného jazyka.

Jak si poradit s tolerancí, ne-li přímo státní legitimizací znakování jinde než ve školství? Jak asi vnímali oralisté májové průvody a spartakiády, doprovázené a překládané posunky, nebo Josefa Zemana znakovujícího v televizním vysílání? Šlo snad o projev schizofrenie státu, který na jednu stranu chce, aby děti mluvily, ale zároveň dospělým neslyšícím uznává a prostřednictvím „svých“ masových organizací dokonce podporuje znakování? Schizofrenie nebude tím pravým slovem. Oralisté přicházeli s normativní ideou, která korespondovala s hodnotovým rámcem většinové společnosti — té slyšící, která mluvenou řeč považovala za samozřejmost. Tu nejenom že sdílela velká část lidí se sluchovým postižením nebo třeba rodičů hluchoněmých dětí, ale v potaz ji brali a respektovali i neslyšící aktivisté a další zastánci a uživatelé posunků. Stačí připomenout, že ani ti nejradikálnější účastníci diskuse, tedy přinejmenším ti, jejichž hlasy zazněly v *Práci invalidů* nebo během mezioborové porady v závěru diskuse, nerozporovali klíčovou úlohu mluvené řeči v procesu socializace a integrace hluchoněmého dítěte do společnosti. Ať už Zeman, Myška nebo Auředníček, vždy s různou mírou důraznosti opakovali, že jim nejde o zpochybnění důležitosti mluvení ve vzdělávání dětí se sluchovým postižením jako takového. Radikálnosti názorů Bažila a dalších autorů sdružených v meziválečné době okolo časopisu *Svěpomoc Neslyšících*, kteří prosazovali pohled na neslyšící jako na kulturní menšinu, žádný z hlasů nedosáhl. Naopak, proti jakémukoli chápání neslyšících jako zvláštní menšiny hodné explicitního uznání se jmenovitě Jan Tomáš Auředníček přímo vymezil. Neslyšící — byť by mezi sebou posunkovali — chtěli být pevnou součástí socialistické společnosti, a ne ji nějak dále třepit. Notabene, když si pod hlavičkou oficiální jednotné organizace československých invalidů mohli v jisté míře své specifické komunity budovat a udržovat. Zkrátka, namísto jakéhokoli „oficiálního pohledu“ socialistického státu na sluchově postižené a postižení samotné je na místě

112 Konstantinos TSIVOS, *Řecká emigrace v Československu (1948–1968) — od jednoho rozštěpení ke druhému*, Praha 2012, s. 125–142.

113 Michel FOUCAULT, *History of Madness*, Londýn 2006, s. 27–39.

hovořit o pluralitě těchto pohledů. Ty dokázaly fungovat v jednom státě, v jedné historické epoše a v jedné společnosti v zásadě paralelně.

Bezezbytku se o různorodosti pohledů na hluchotu dá hovořit i v případě samotných lidí se sluchovým postižením a jejich „mateřské“ masové organizace. Jak se během diskuse jasně ukázalo, nemalá část invalidů uvažovala o sluchovém postižení v zásadě v oralistických mantinelech. Zejména nedoslýchaví či ohluchlí během dospívání nebo v dospělosti považovali mluvenou řeč a slyšení za něco normálního, „přirozeného“, co jim chybělo (Tesárková, Vecková). Ochrana před zhoršováním sluchu, asistence foniatrů, logopedů, užívání kompenzačních pomůcek — s nimiž svým členům jednotná organizace invalidů pomáhala — byly projevem vnímání hluchoty jako něčeho nežádoucího, hodného nápravy. A nejen to, někteří členové považovali v souladu s názory odborných učitelů znakování za škodlivé. A přestože se tím dostávali do křížku s význačnými, dalo by se říct i zakladatelskými osobnostmi své organizace (Zeman, Gottwald, Pivoňka), tito sluchově postižení lidé dostávali v diskusi také svůj prostor. V protikladu k *Obzoru hluchoněmých*, kde se neobjevil byt jen jediný článek, který by posunkování alespoň trochu bral na milost, zaznívala na stránkách *Práce invalidů* jak obhajoba, tak příkrá kritika znakování a odpor k jeho zavádění na školách. Za nejzajímavější lze považovat příspěvky Evy Tesárkové, tou dobou čerstvé členky, začínající aktivistky, která otevřeně nesouhlasila s ústředním tajemníkem Auředníčkem a dalšími „ostřílenými“ osobnostmi hnutí. Její působení tím — alespoň soudě dle pokračujícího publikování v *Práci invalidů* i práce ve strukturách organizace v dalších letech — nijak neutrpělo.

Z tohoto úhlu pohledu se jednotná organizace československých invalidů zpětně jeví jako překvapivě demokratická i názorově pluralitní — a to přes svou deklarovanou vnější jednotu. Během následujících let a desetiletí fungovala zároveň jako organizační střecha pro de facto komunity znakovajících neslyšících i jako pomocník s „nápravou“ sluchového postižení pro ty, kteří o to stáli. Tyto funkce se ve výsledku nevylučovaly. Mohla se tak stát lákavou pro velmi širokou skupinu těch, které označovala jako „sluchově vadné“. Cenou za tento eklekticismus byla ale dost dobře možná ona politická síla, na níž při zakládání masové organizace její tvůrci pomýšleli. Dokázali sdružit množství lidí různých zájmů, které organizace napomáhala prosadit. Když ale měla prokázat politickou sílu, tak v zásadě narazila na roztržštěné síly — ne nepodobně jako organizačně roztržštěné spolky dříve. Nemohla se totiž opřít o jednotný hlas svých sdružených mas, protože uvnitř ní byli lidé různě chápající a různě pojmající své vlastní postižení.

Co lze výtěžit z tématu *slovo, nebo posunek* pro oblast vyjednávání o legitimitě odborné koncepce vzdělávání hluchoněmých? Mnohé již bylo naznačeno výše. Oralisté svou koncepcí nemuseli nijak výrazně terminologicky upravovat nebo hájit novými „marxistickými“ argumenty. „Tradiční“, tj. již po léta uplatňovaný pohled na hluchotu byl plně kompatibilní s představami o (ne)normalitě v nově se tvořící socialistické společnosti. Orální metoda byla pevně zakotvena v modernistickém medicínském pohledu na postižení, který sdílela buržoazní „měšťanská“ morálka i komunistický emancipační projekt. Ani jedna z názorových stran tu druhou přímo neoznačovala za reakcionářskou, antisocialistickou nebo nemarxistickou, což byl rozdíl oproti diskusím o podobě vzdělávání dětí se sluchovým postižením, které probíhaly v Sovětském

svazu ve druhé polovině čtyřicátých let.¹¹⁴ Ostatně ani sovětský model vzdělávání hluchoněmých nebyl až na jednu (nutno podotknout vágní) výjimku nikým v diskusi použit. Argument Stalinových dopisů o jazykovědě, který na první pohled mohl na podzim roku 1950 působit jako trumf oralistů, nebyl s největší pravděpodobností pro výsledek rozhodující. Možná i díky Auředníčkově interpretaci a dialektické neutralizaci z nich nebylo možné vyvodit jasný závěr ve prospěch či neprospěch jedné ze stran. Daleko větší roli hrála domácí, tj. československá (tedy zejména česká), tradice. I tak progresivně se (sebe)stylizující režim, jakým bylo poúnorové Československo, se v pohledu na postižení a při expertně vedeném procesu jeho „nápravy“ jevil být v zásadě konzervativní.

RÉSUMÉ:

Several dimensions can be identified in the conclusions of the discussion about the form of education for children with hearing impairment in socialist Czechoslovakia. Firstly, the paper discusses how (in this instance educational) policy was shaped in a situation where neither Marxist ideology nor the Communist Party programme provided an answer. The discussion literally started from the bottom, and the state and party structures found themselves merely responding to exchanges on journal and consultative platforms. While the two sides between which the clash took place adopted the vocabulary and argumentative strategies of the time, their goals and the way they initially conceptualized “disability” and its “solution” actually harked back to the earlier “bourgeois” period. There was, in effect, a continuity in state socialism’s special education for the deaf with earlier modernist concepts, dating to the 19th century. The central objectives towards which education for the deaf was directed — the integration of the individual into society through employment, and above all the mastery of the communication code used by the majority — remained the same. The outcome of the discussion confirmed the oralist concept of a “socialist” educational policy and implicitly meant that the socialist citizen should, first and foremost, speak. It would, however, be shortsighted to interpret this as socialism not favouring sign language. In practice, the use of sign language was not only tolerated but even encouraged by the state (as evidenced, for instance, by the use of sign language: in court interpreting, at rallies organised by various organisations and later in interpreting on television). Thus, people with hearing impairments, who held and continue to hold a wide range of different views about their own disability and their relationship to the hearing and speaking majority, were not authoritatively forced to use the one or the other form of language outside of schools and special care institutions. In educational institutions, sign language was not “legalised” until decades later (the 1990s). However, the first steps that led to this are already perceptible in the discussion examined in this paper: the questioning of the experts’ monopoly on knowledge production and the attempt to revise the status of sign language as something inferior.

Mgr. Pavel Šinkovec je doktorandem na univerzitě v Kielu a středoškolským učitelem. Zabývá se dějinami lidí s postižením, výzkumem drogové problematiky a hospodářské kriminality v Československu mezi lety 1945 a 1989 (pavel.sinkovec@seznam.cz).

---

114 C. L. SHAW, *Deaf in the USSR*, s. 114–120.